

ПРОБОЕМ

місячник культури

3 M i c t:

БЕРЕЗЕНЬ

КНИЖКА З (116)

РІЧНИК X.

ПРАГА 1943

ШИНА 1.— RM

„ПРОБОЕМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЕМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція під
проводом Д-ра Степана Росохи, Прага II., Гавлічкова 22/I.
— Число телефону: 545-54. — Редакція вистерігає собі право
рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані руко-
писи редакція не повертає. — Передплата в Протектораті Чехія
й Морава 100.— К на рік, на чверть року 25.— К. — В Ні-
меччині річно 12.— RM, чвертьрічно 3.— RM, за границею
150.— K, або інша рівновартість. — Число кonta Поштової
Щадниці в Праазі 201.699., в Німеччині
Postscheckkonto Nr. 122-124 Berlin, Zeitschrift »NASTUP«
in Prag; в Ген. Губерн.: R. Sch. A. Warschau Nr. 10.020
»Nastup« Zeitschrift in Prag.

„PROBOJEM“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života,
umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce nakla-
dem Ukrajinského nakladatelství »Probojem« v Praze. —
Vydavatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Pra-
ha XII., Havlíčkova 8. — Novinová sazba povolena ředi-
telstvím pošt v Praze, čís. 162.545-III a 1939. — Dohlédací
poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a admini-
strace: Praha II., Havlíčkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana
Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:

„PROBOJEM“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

Із збірки „Рівновага“

Минають дні... Мінають літа...
Серце змінам відкрите.
І сум не такий, і радість не та...
... Гай-гай, Геракліте!

Ах мудрість цитатна — мудрість гірка!
Вона не горами двига...
... Чого ж ти ждеш? Мерцій до борка:
Там — книга!

Гортай, гортай, гортай сторінки
Давним-давно пожовті!
... Ти ж був молодий... Ти ж був...
Сила буяла в тілі...

Але ж пливуть, мінають літа...
Час і горами двига!
І сум не такий, і радість не та...
І тільки невідома книга!

Суха ї тендітна лінія плеча,
І ліктів — по-дитячі гостра;
А вже не раз я нишком помічав, —
Очей цікавість і непевний остріх
Враз вибухають викликом, і сміх
Вуста торкає...
— Дівчинко, ти — жінка!

Не чуючи перебирала ти
Пожовклі клявіші, вадумана ї трівожна;
Здавалосій, гукни тобі, — лети! —
І повернути вже не можна.

Та з того, як вдригалася рука,
Як николи стиналась вся ти,
Я зрозумів, що, скільки не гукай —
Ти розвучилася літати!

Обутріло. В неяснім сірім свіtlі
Твое обличчя дивне і чуже...
Цей профіль ніжний, щоки ці поблідлі —
Твої певні?

Гаряча пристрасті, втома ї сон глибокий,
Вони мов стерли в рис твоїх всі ті,
Що я пізняв крізь вустрічі і роки
У повсякденній суті!

І ось тепер я наче вперше бачу
Усю тебе, незнану і чужу...
Так чий же сон і усмішку дитячу
Я біля ліжка цього стережу?

Порожній берег моря... Вал шумкій
Спадаючи гуркоче рінню стиха...
Слідом за ним спадають і думки...
Це — вітха.

... Ой, море, море! Шуме голубай!
Як мало треба, як багато можна...
Мов оксан шумить хвилині кожна;
Усе життя, мов бризку, загуби!

Ливись, у нім уся веселка гряла, —
А де вова, піщника золота,
Бліскуча дрібка мертвого корала?
... Пустинний берег моря..., самота.

*
Одноманітно і вичайно
Кінчалось літо. Рад, не рад —
Що це мінє? Зустрічай но
Переходовий листопад!

І горблячи відвіклу спину
В обіймах теплого пальто,
Нудливий запах нафталіну
Як матіоли дух ковтai;

І нвшком починай про весну
Якусь віршову канітель,
Може таку ж неінтересну,
Неварту часу і вусаль,

Як і вакінчене допіру
Порожнє літо... Рад, не рад —
На лад весінній стройть ліру,
Передявомовай листопад...

*
Вона війшла до моря. Хто вона —
Навіть самій ти байдуже віднині...
Хіба ж не всі ми — єдності луна
В скроминучій і пустій відміні?

Лізвав рух, — і ось під ноги ліг
Проворий віничок — кинута намітка,
І на стрункім стеблі високих ніг
Цвіте жарка, важка і повна квітка —
Спокійний торс, незаймано-нагий!

Спадав вал... Німують береги...
І синому плеск... і ватихав знову...
То пальцями рожевої ноги
Вона вгамовув беводню бірюзову.

*
І відкрива обійма ти свої
Ця велич вол, усім вітрам відкрита, —
Здається повертає Афродита
У білій шум, що породив ти!

ГЕРАСЬ СОКОЛЕНКО

* * *

Пам'ятаю осінь журавлину,
Над лугами сині вечори.
Я з тобою за терновим тивом
Про любов, про ворі говорив.

І моклило помилявся в де чим,
Бо вітри відносили слова.
Осипалась кучері на плечі
І чомусь мовчала дерева.

Чорна хустка і кубанка чорна —
Під промінням аорянів вінів
Цілував мої юність непонторну
Твої губи м'які і п'яні.

Цілував до болю, до нестягні,
Повгортав п'яні очі ав стає.
Нічнотонно, мрійно перед намі
Уставав над овером туман.

Уставало мариво північне,
Ровнилося на коротку мить.
І відчалось — я так буду вічно:
Цілувати — славати — любити.

1942.

ГЕРАСЬ СОКОЛЕНКО

* * *

Люблю по дорозі уранці,
Коли преквадяється гул,
Пройти у плащі і в кубанці,
Лишавши сліди на снігу.

Пройти між берев білогрибих,
Згадати далеку весну,
І пісню принести між люди
Таку як і сам навісну.

Принести відточене слово,
Споріднене слово в мечем,
І бразнути сміхом шовковим
І холодом ніжних очей.

І бразнути кличем тривоги
В мету, що вдається близька,
Згадати порив Хвильового
І смерть грогоного
Вливка . . .

Згадати осінні заграви
І склоні в туvi хрести,
І те, що раніше прославив,
Жорстоко навік проклясти.

1942.

П. РОТАЧ

Вірш про мое село

(Уривок)

Село! Згадаю мимоволі
Ті хати сковані в садках
І дві захурені тополі
За Бєспальками на гробках . . .
Там ще дитиною малюю
Я часто в матір'ю бував
І м'як юрбою святковою
Красу гулянь спостерігав,
Люблю, люблю свої вівчай!
В них щось високе і давніке,
Що дуж у грудях підіймає
І не осіпване таке.
Було не раз хрещений тато
Підійде на руки мене
А ти міцніше шию 'бхватиши,
Зручиніше вмостишся конем
І понесе тебе між люди,
Де гомін когиться лункай
Там сміх і світ весільний чуті
І запах квітів медовий,
Що з них вінки плетуть дівчата
І убирають могилки . . .
Ах чому я, хрещений тату,
Не валишивсь навік таким!!!

Серпень 1942. р.

ОКСАНА ДРАЙ-ХМАРА

Рівенські вишні

Приде над Рівним сонну пряжу
розніжений липневий день.
Немов павук, трикутник в'яже
сп'яніле сонце між вишень.

У смарагдовим буйшім вирі
горить вишнева сніжа кров,
І символи життя і віри
єднають душу в серцем внов.

В цім чарівнім садковім луві,
де пестять сонця тепла мідь,
внесі світ в туманами ілювій
вника за обрієм на мить.

7. VII. 42.

ЕТЮД

Лінива думка вгору ляне
до яблук спілких, золотих.
В беадонні морі шум ялині
акордом мріючим ватих.

В своїм останнім поцілуванку
дарув осінь нам вино
І вине пурпуром дарунки
на смарагдове полотно.

МИКОЛА ЗЕРОВ

Кримські сонети

„Джерела Качі“

Дзвеніть! лайтесь, джерела ніжні Качі,
Падіть каскадами співучого срібла —
З-під скелі темної, що мохом поросла,
На села, у сади та на стежі гарячі...
Минувся Бабуган і клекоті вірлячі;
За нами вже ріка та росина Яйлі.
І враз нова краса неждано процвіла:
Ліс зачарований, мов оверо стояче...
Поважно гомонить іржава бучина,
Сміються струмені і будиться луна,
А битий шлях лежить, мов веденський
полов, —
І в щедрій поводі кольорів та речей
Горує над усім високотонний голос
Та ясна прямота дошитливих очей.

Партеніт

На горах, де ламають діорит,
Під темними стопами Аю-Дага,
Розгашувала давня грецька сага
Храм Артеміди, перший Партеніт.

Літа минають, не минає міт,
Вік живуть дива Архіолага —
Орестів жах, Піладова відвага
Та смертний Іфігенії привіт...

І довго ще, купаючись у морі,
Поети уважатимуть в просторі
Ахейські весла та нивки човни!

А критики та Генуезькі мури
Відоюватимуть на їх співучі снів
Крізь зуби витисненим: „Трубадури“.

ШЕКСПІР

Вічне літо Сонет

Прекрасна ви, як літній день... Та ні, —
Міліша ї лагідніша ви, бо ж літом
Бував — буревій тріщоче квітом,
А часом — сонце все немов в огні
Горить-пале над замілім світом)
А потім враза — вахмарені дні,
І вся краса то викне в тумані
То розцвіта під сонячним праїтом.

Прекрасне літо ви, але не те, —
Вабливість ваша стала, не міліва,
І не страшна вам падіть смерть зрадлива,
Бо в вас жіночість вічна цвіте, —
І доки житимуть на світі люди,
Вона між нами і з ними живе буде.

ПЕТРО РОТАЧ

Дівчині

Пам'ятавши, люба, наші стріч
У провулку рідного села?
Ти мені дивилася у вічі
Зором понам ніжного тепла.
Ніч пасіла тиха і безжура,
В ворях вся іскривлялась і цвіла.
Там внизу, в затіненіх яругах,
Колихалася соняча Сула...
Та весна!.. І нам не забути...
Цвіт садів і ворі золоті!..
Пройде час!.. хто ана, може бути
На якісь занінутій путь
Випадково стрінемося, люба,
І згадаєм дні, як ми війшли...
Ти мені тоді схались на груди,
В очі ніжно, щиро подивись!
Хай тоді у пам'яті повстане
Малий серцю образ юних днів.
Я скажу тоді тобі, кохана,
Що ми серцем заїжді молоді!

Лютень 1943.

* * *

Над Сулою задумлива тиша.
Шлях на Житів, на Гадяч — вдалі.
Вітер вірветися, трави сколиші,
Скрикнуть тужно в степу журавці...
Десь над містом ударять у дзвони
І поллеться гучний перелів...
Хто той спогад із серця відгоне?
О, Ромни, я вас щиро люблю!
Вечорами весни золотої
Приїзджали ми в сел на ріку
І не раз над мовою Сулою
Чути пісню було гомінку.
Пам'ятаете, другі, ті весни,
Ті разомови під хмільне вано!..
О, Ромни, моя місто чудесне,
За тобою я скучив давно.
І так знову побачити хочу
Тихі вулиці в цвіті садів,
І усмішки привітні дівочі
І краси весняних вечорів.

7. лютого 1943.

ОКСАНА ДРАЙ-ХМАРА

Весняний порив

Летючий сніг, холодний вітер
ще вчора думку морозив,
а вже сьогодні хмурість ватер
веселій шум — весни порів.

Усе скорилось, — моя ві снами
злетіла попеляста мла,
І я стою і п'ю в нестягі
вино весняного тепла.

12. IV. 42.

П. РОТАЧ

Озвіться, гей!!!

По небу тихо місяць плине,
Хмарки, мої човники, біжать...
Гей, вам, літа, із далечини
Привіт я хочу передати!
Буває часом, як вгадаю —
На віях слозя ватримтять,
Що вже можливо в Ріднім краю
Мені не прийдеться бувати.
А, вітер, чую, бродить долом,
Вастушай крик луна вдалі,
І линуть високо над полем
Кулисъ у безмір журавлі
О невідсутнія давня осінь:
Срібло роса і жар гайв,
Березя ніжні дошгі коси,
Кармін крислатих ясенів!
Вже кличе серце гай, бурчаний,
Палав вір... У даль! У даль!...

Ах чом ви, чом промчались рано
Дитячі дні! — Згадати жаль,

А з вами й ми всі розвійшлися
Одному іншого не ванять.
Де ти, мій брате, озовися,
Прийди Хвальбового читати?!

Чи мо' вабув ту книгу стерту,
Що я їшо стріхкою знайшов.
Чи може в ній навчався вмерти
І вмер — додому не прийшов?!

Хвала тобі! Ти не вдригнувся,
А бій гарячий був а як!
На поклик смерті лиш всміхнувся.
Герой вмирав тільки так!
А ви: Миколо, Анатолій,
Петро і два Василівки,
Озійтися, гей, про свою долю,
Хай вість полежить дні тижні.

... Пала огонь. Сижу, дрімаю...
Думки і спогади пливуть.
І тута серце обймав,
Мов камінь давить мою грудь.
Друві, прийдіть. Молю, благаю
Хай непривітно тут, прийдіть!
Під давін бокалів пригадавши,
Як почавали вперше жити.
Ті весни!... Щебет солов'їнай,
Співучі луни вдалини!...

Ох тяжко, тяжко по Україні,
Журбу вносить на чужині!

Грудень 1940. р.

ЮРІЙ КЛЕН

Шляхами Одісея

Десь на морі в острів співчутків сірен,
Де не ждуть мандрівця світоскійні оселі,
Де з води гостроверхі підносяться скелі,
Що моряк ще не дав'їм і жадних імен.

І на морі десь в вачарованій гроті,
Де чаклув в проворах одежах Цірцея.
Мов пісок, твої спогади хвиля розмива,
І поглине у Лету життя без турбот.

А за морем ще в недосліджений край,
Де під сонцем ряхтить, доворіваючи, лотос,
Що дав забуття, нам дорожче від золота.
— Всі споваби, мандрівче, в дорозі співані!

Та минаючи острів сірен, морякам
Ти до щогли себе накажи працювати,
Щоб не міг тебе сів іх назік вчарувати;
Але пісню, із уст їх почути, затям...

Завітай до Цірцеї на день або два,
Подивися ти в очі, блакитні чи сині,
Подивися, як летять по лиці ти тіні,
Але слухай, як борвій про мандра співа.

Помівлуйся на гру перемінливих фарб
У рахманнім раю, де живуть лотофаги.
Та, п'ючи а злотих келихів тишу і лагідь,
Збережи у душі все минуле, як скарб.

Жадним даром не нехтуй, та пильно чатуй
І на шокляк вітрів розгортаючи крила,
В слушну мати напинай прудкоході вітрала,
На-одинці, лише свою мрію милуй!

Памятай: в'ється днім кучерявий з-над хат,
Зріє хліб, і червоні гойдаються маки
Там, де рідна на тебе чекає Ітака
І занедбаній твій маєстат.

24. 2. 43.

МАКС ДАВТЕНДЕЙ

Серпень

Я оком поломінним в час опівнічний
При місяці бачив сліди фосфориці,
І там, де стоять садова стіна,
Мені уявилася біла жона.
Книгу сліпучу своїх надій
В хустці вона несля осійній,
А обік, немов салча небувала,
На брамі садовій зоря палала.
При сніглі хисткому читала жона,
Лице жовкоткане схильяла вона,
І груші величі в тісноті буйній,
Як льонки пишні, звисали ті.
На тихім чолі — я бачив адalia —
Ніжно вдригалось думок гілля;
Читала вона і сповіялась див —
І ранок прийшов, і книгу закрив.

МАКС ДАВТЕНДЕЙ

* * *

Дрозди напіллю щедрого сонця,
З садів сіють хорали весінні,
В усіх серцях дрозди загнівались
І всі серця розбуяли садами
В яскіні цвітінні.

Землі виростають великі крила,
І в пір'я нове одяглись марінні,
Всі люди птаством краляти стали,
Щоб вити гнізда в блакиті.

Говорять дерев велені громаді
І співом шумлять в височайні, до сонця,
Всі води грають, пломеню повні;
Весна чудодійна огонь і вода
Єднає любовно.

* * *

В обличчі твоїм
Стойть тишина;
Тишина, що живе в обтяжених сонцем лісах,
На синій над вечір горі
І в келеху квітки.
Тепла, ясна тишина —
Без мови велике мовить вона.

(Переклади Мих. Зерова).

ОКСАНА ДРАЙ-ХМАРА

В житах

Свіває житом далечінь
і грає в вітром в перегонах,
Сміються звуки в унісоні,
сміються барвами Волині.

Пакучий, мрійливий полон
голубить маінки червоні.
Круг неба в волошионівім троні
в королях в'ється край долин,

мов стрічка, золотистий обрій.
І вечір теплий, ніжно-добрій
серпневу вустрічає ніч.

Зірки плетуть вамптом коло,
а місяць з під верб'яніх пліч
дукатом жовте вбіжжа коле.

Р. М. РІЛЬКЕ

З „Ранніх віршів“

Пісні, мені рано даровані,
Я там,
м'як руй вачарованих,
співав вечорам.

Одну по одній у намисто
хотів я знивати
і дівчині, що має злотисті
коси, подарувати.

Але в самотній печалі
я жив: смутний
іронів Іх, і далі
вони покотилася, наче коралі,
у вечір рапманно-ясний.

Перекл. Ю. Клен.

ШЕКСПІР

Хроніка завмерлого часу

У хроніках завмерлого часу
Чтавмо ми про людей тодішніх,
Про ляцарів близкучих, гордо-пашних,
Про ніжних дам, наблизив Іх красу.
Живими бачимо тих дам колишніх:
Уста, обличчя, брови і косу,
В очах вологість, млюсну росу,
Солодку впаду рухів непоспішник.

Старим пером оті майстри забути
Могли б красу і вашу амалювати,
А ми, — у нас думки, немов би скуті,
Ще очі маємо, щоб ту красу відчути,
Та де того мистецтва нам уявити,
Щоб все в живих словах перекавати?

Перекл. М. Сл.

Якщо хочете,
щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше
замовлення, пишіть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

ГРИГОРІЙ КОСИНКА
(† 1934)

Фавст*)

Коли догорятиме у віках остання зоря, — горітиме моя мисль і страждання, а на чорній смузі неба кривими літерами спалахнуть пророчі Франкові слова:

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роадоріжкі.
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!..

В імені твоєму, Фавсте з Поділля, я пишу ці рядки. Хай наступні покоління згадають твое ім'я велике, хай на коліна стануть перед стражданнями твоїми.

Дорогий мені, до болю рідний Фавсте. Ти не знаєш, арозуміла річ, таких слів страшних, як «народна трагедія», — чужі й не зрозумілі тобі слова ці. Ти — до примітиву простий. Адже перед своєю смертю — короткою і страшною — ти зумів тільки намалювати в камері ч. 12 маленьку труну з хрестиком і видряпать під тіло труною — нігтем на стіні — своє ім'я і прізвище: «Прокіп Конюшин». Оде і все.

...Тоді саме Різдвяні ночі клепав мороз, коли до нашої камери перевели із тюремної «секретки» Конюшичу: з обличчя був синій, схожий на Фавста, що його звикли бачити у виставах оперових театрів.

Губи Конюшини опухли, він ловив і коетав тепле й важке повітря камери, а сам робив третячими руками якісь дивні рухи, ніби збирався шугнути у якусь безодню...

Махлюватий селяк, він підозріло оглядав усіх присутніх, до всіх ласкаво посміхався, шептав щось, а далі несподівано сів на краєчок нар і голосно, під регіт присутніх, заявив:

— Діви, от історія. І тут люди є, га?..

Камера, повторюю, зустріла слова Конюшини сміхом: уперше, виришили всі, довелося людині познайомитися з тюрмою.

Офіцер Кленцов, що любив був залякувати таких новаків, пильно оглянув Конюшину з усіх боків, іронічно скривив рота і суворо, допитливо звернувся до Конюшини:

— Бандит?..

Конюшина мовчав. Тоді офіцер, не стимуючи більше сміху, сказав до всіх присутніх у камері:

— Фауста привели. Посидим больше — Гете увидим... А всетаки, парнишка, за какие грехи тебе в нашу камеру пригнали, а?

Конюшина не поспішав відповідати, він звів стомлені очі на згорбленого Кленцова, на всіх, і несподівано запитав офіцера з ноткою злоби:

— Хіба тобі не однаково?

З кутка, недалеко вікна, пролунав хриплій бас:

— Правильно. Молодець Фавст. Так і треба одказувати... Він же

*) Оповідання лишилось незакінченим. Передрук в „Укр. Засіб“ ч. 1.

тебе не питає, чого ти погони згубив? — визвірився до Кленцова той таки хріплий голос з кутка.

Кленцов в'ідливо огризнувся, але його ніхто не підтримав. Правда, усім до вподоби було нове прізвище, що його дав Конюшині Кленцов: «Фавст». То нічого, що сам Конюшина не розумів, до чого воно — прізвище таке. Про великого Гете він теж уперше чув у камері..

Фавст з Поділля не зінав ще, чи сміються тут з його махлаюватості і вбогости, чи таки підтримують проти Кленцова, — тоді ще раз обвів усіх своїми великими, сірими очима — побачив глузливу усмішку на вустах Кленцова, але все-таки віршив чомусь, що таки підтримують його, Фавста з Поділля.

Урочисто витяг з кишени засмальцюваного кисета, поклав його на білі, латками вкриті штани, добродушно засміявся.

— Куріть, хай дома не журяться, — сказав він. — Добре тут у вас, ая... Так добре, що й сказати не можу: тепло, затишно, а головне — люди є... Там, де був я...

І він ралтом замовк.

— До віку б гадам таке добро! — вихопився з кутка той таки голос, що підтримував був Конюшину проти Кленцова. Фавст здивовано підвів очі: чи не сказав він якось дурниці? Здається, що — ні, але краще йому не цвенькати, бо тюрма — сам знає — не любить дуже бала-кучих... Тоді здалека, з характерною і притаманною лише селянам дипломатією, почав був виправдуватися:

— Ая. У вас, кажу, тому добре, що — тепло, нари є...

— ...С-сп. Як він мені болить. Проклятий, як він мені болить. Пси кров, пся мать, занімій.

По камері бігав у валінках невідомий Фавстові чоловік, з походження і вимови, видно було, поляк і все лаяв свої зуби, спльовуючи раз-у-раз ріденьку спину з рота.

Коли пан Яцьківський — так звали його — зупинився напроти Фавста й попросив скрутити йому цигарку, то Фавст циро почав йому ряти:

— Ая, зуби? Знаю. Це якби самогон — первак, а тоді намочити махорки з напороттю й закласти на той пеньок — повірте, одразу заніміє. Я знаю.

Яцьківський образився:

— Цо? Заніміє? Ти краще, хлопе, порай це своєму батькові, розуміш? Маєш його? Заніміє.

Але Конюшина не бачив, здавалося, нічого образливого: порада була як порада. Йому навіть зробилося трохи смішно, що такий плюгавий чанок у валенках, а диви — настовбурчива, розсердився і гасає по камері з кутка в куток. Знізавши плечима, Конюшина мимоволі задивився на цього гоноровитого панка.

А треба знати, що пан Яцьківський був із своїм гонором за втіху для цілої камери: конфедератка, австрійська шинеля з білими орлами, бундючні вуса, а вже гонору того, то тільки в'ідливий Кленцов міг його збити, жартуючи:

— У пана Яцьківського, — казав він серйозно, — воша теж дурно не лізе... Чому, поспітаєте? Вона завжди шукає історичні межі, що їх позбулися поляки...

Яцьківський, зрозуміла річ, лото лаявся на такі слова, але хіба можна зупинити Кленцова?

— ...пан Яцьківський, — не звертаючи уваги на лайку, говорив Кленцов, — найбільше тужить і журиться за блискучим минулим Степана Баторія... А щодо вошій, то я на власні вуха чув, як він запитував одну бльондинку: з якого воєводства, пані? З Бельведеру?..

Це, повторюю, було між іншим, побутова дрібничка, не варта серйозної уваги, бо сварилися ми день-у-день разів п'ять-шість, коли говорили на такі гострі теми. Я запотовую що дрібничку тому, щоб колись намалювати образ Кленцова, як носія великороджаного шовінізму.

Пізніше, коли Фавст спав поруч мене, йому на світанку, — розповідав, — снилися сади у білому цвіту і зелене Поділля... — Весна, — казав, — часто сниться мені.

Ми тлумачили ті сни його так, що швидко Фавстові ходити за плюгом, швидко йому боронити поле, бо коли сниться тобі щось зелене, то річ ясна — жити будеш. І село, казав, снилося: тіло в диму, наміткою білою з вишневого цвіту вкривалося, а коли додивлятися до тієї намітки, то пахло йому — рілля, заполона на пар; вона пахла, здавалося, торішнім гноем... І птиця у високому небі кричала.

— Такий сон, — говорив мені Фавст: — Що він має визначати?..

Я, пам'ятаю, не відповів тоді Фавстові, бо з цікавістю прислухався до розмови Маламета з паном Яцьківським:

— У тебе болить зуб, — говорив Маламет, — я пічево, не протестую... Пусть, у кожного своя болезнь. Но коли в меня острій коліт, коли з меня кров' капає, коли... і ти ругаєш. Я как я должен?..

— Кумедія, й-богу, — щиро, по-селянському, сказав мені Фавст:

— Мені такий сон милений наснлився, а вони — за парашу гризуться...

... — Поднимайся.

У глухих коридорах свистять вартові, брякають ключами, а про славлений на всю тюрму Сторожук, благословляє матюхом Христа і нас усіх... Заспана камера встає, кидає жужком постіль по кутках і, прокашлюючись, стає по-військовому у дві лави, був такий звичай — висотати в арештанті дух протесту, звести його бодай до образу Конончука, що давно вже втратив образ людський.

(Декілька слів про Конончука). Це — темне і вбоге село, село, яке підписує собі акти обвинувачення трьома хрестиками, а вже цініше, в тюрмі, падає додолу на коліна, коли побачить кришку хліба; пужа на такому Конончукові таки велика і плідна, що здається іноді, ніби його тіло навмисне засіяно висівками — вошами; тіло схоже на рябе мило... Коли пройде вранішня повірка — завжди коротка і завадто вже ділова — Конончук сідає, як каже Кленцов, «читати газету»: бльондинки впилися йому в тіло і треба довго шарувати Конончукові свої кістки товстою, мужицькою сорочкою, щоб примусити тих бльондинок падати й сипатися на поміст...

Висівки сплютуються — така пужа!

Обличчя у Фавста кривиться мов у дитині — він от-от, здається, розплачеться; важко зітхав, журно хитає головою і, допомагаючи

Конончукові, бере одну бльондинку за лапки, кладе її на поміст і дико б'є черевиком...

Отак її треба! І приказує Фавстові. Ех, Конончук, Конончук! Твоя бльондинка, видно, не з Бельведеру? Бачиш, вона не ляскав під черевиком, як пана Яцьківського воша. То воша, можна сказати, інтелігентна, панська воша... Правда, господин поручник?

Після такої репліки, а головне — такого безщеремонного і різкого запитання з боку Фавста до Кленцова, — у мене великий сумнів, що Фавст — неазячий гречкосій... Хто він такий?

(Мотив цей розробити).

Кленцов польською мовою (він сидів у польських тюрмах, де давіть з патронату білий хліб, вряди-годи масло, каву, а книжок — професорська, мовляв, бібліотека) гне матюхи і пильно, з ненавистю й підозрою, дивиться у вічі Фавстові.

— Жаль-жаль, — говорить Кленцов, — що тебе не посадили до блатних... Жаль, там би одразу бандитський дух вивівся...

Фавст щиро сміється:

— Що мені блатні, — каже він, — адже там скрізь — ми а не ви... Офіцера зустріти, та ще офіцера з лейбіком — другий табак, Кленцов. Справді, як вони, варвари, тримають вас невинно п'ятий місяць?.. Це ж, погодьтеся, некультурно, ая...

...Хто такий Фавст? У мене більше ніяких сумнівів, що це не та-кий уже звичайний собі, дядюшка з далекого Поділля.

На цьому місці межи Фавстом і Кленцовим, як пишуть деякі галичани, завжди розпочинається лайка, але сьогодні обійшлися обидва без неї: правда, Кленцов устиг все таки огризнутися:

— Пять місяців, господин Faust, ето ще не трепка, а ти... ти определено пойдеш в земельний комітет спасать самостійну...

— Сволоч ти! — коротко ругнув Фавст. Але наш похмурій, вічно заляканій карцерами й карами, староста аупинув короткою лайкою обох і, обвівши очима по всіх кутках камери, наказав ставати в ряди — у дві лави: надходила чергова візитація тюремного начальства — повірка по-старому й по-новому.

Ще далеко до камери було чути давін острогів — дзінь, дзінь... Близкучі, кавалерійські остроги носив, як відомо було нам, начальник корпусу № 6 — прищуватий, синьогнідій якийсь на виду цинічно-нахабний — Бейзер (євреї — арештанти дали йому прізвище — зла собака); він завжди, коли тільки одвідував нашу камеру, дивився в першу чергу на вбоге Конончукове лахміття — кривив з огидою обличчя так, ніби він побачив кубло гадів, а не постіль Конончукову.

Сплювував на долівку, хоч нам за інструкцією категорично було заборонено плювати на підлогу. Бейзер переводив свої сухі, зеленкуваті очі, схожі трохи на барабанчі, на Фавста — він раз-у-раз робив Фавстові якесь запитання, не було того дня, щоб він поминув його в ряду, не поспітивши:

— В чьом обвиняють тебе?..

Ми всі з великим напруженням чekали на цю відповідь; цікаво, за яку провину посадили цього тасмничого Фавста? Висидіти три місяці в «секретці», знали ми, не всякий зможе... А сам Конюшин Прокіп удавав із себе — не було ніякого сумніву — наївного селяка з Поділля.

Пильно дивилися — разом з Бейзером — у сірі, гранітні Фавстові очі — там глибоко-глибоко заховано було ненависть і заневагу не тільки до Бейзера, а до всіх нас; ненависть іноді іскрами вигравала на чоловічках, — тоді у Фавста тримтили за обурення руки, — але він завжди умів спокійно, навіть занадто вже спокійно, відповідати запитанням:

— За що? Ая, повстання.

Така відповідь нервувала Бейзера, — він не міг стримати свого гніву, він висмикував з чорної — офіцерського сукна — шинелі руку і, тупаючи ногою, вимахував тією рукою так, ніби намагався па всю силу вдарити Фавста в обличчя...

— Бандит, бога твою мати, а? — оскаженіло вигукнув Бейзер.

Ми, арештанті, найбільше боялися цієї хвилини скаву: ми були глибоко переконані, що Фавст, хоч і виспажений до краю, відповів би на удар, більше того, він готовий був перекусити горлянку...

Фавст мовчав. Він тільки скалив свої здорові, білі й рівні зуби, а злоба, різко підкresлена на його мужицькому обличчі, спадала аж на сухі, колись соковиті губи — застигала там, здавалося, разом із слиною.

Він ковтав ІІ, криво усміхався, а сам дивився на підлогу. Бейзер залишив на хвилину Фавста; він суворо, допитливо, ніби справді віднього так багато залежні були ми, оглядав кожного; Кленцов, радіючи, очевидно, що Фавстові була така «баня», — розсміявся, але Бейзер помітив таку несподівану радість:

— Ей, ти... как тебе? Чого ржешъ, чому ти радуешься?..

Кленцов вирівнявся і, відпивши зуби па обраливе «ти», промовив зозла:

— Арестант — тоже человек... Да.

— Сутки карцера, — глухо паказав Бейзер.

І Кленцова, без курива і без хліба, повели кудись за камери.

А Бейзер знову повернувся обличчям до Фавста:

— Где твої нари? — запитав.

— Третя.

Начальник корпусу пильно обдивився з усіх боків Фавстове ліжко, торбу, рушника, вишитого з ключем журавлинним... Уже хотів був рушати за камери, як раптом уклякнув і читав видряпане: «Прокіп Конюшіна», а внизу — «Христос Воскресе, Галло...»

— «Христос Воскресе» — тоже твоє? — запитав з іронією Бейзер.

— У мене Він не воскресне... Чого тобі треба? — була Фавстова відповідь.

— Троє суток карцера... без хлеба, кровать привинтить.

Бейзер скаженів.

— Кто бросил окурок? — гукнув він па всю камеру. — Чашки, стекло, ложки, ножи... Проверить, отобрать... На три дня поднять в камере нари, староста.

— Слухаюсь.

(Додати деякі деталі).

... — Камеру ліпить на неделю передач и... забил, за окурок — сутки карцера. Я... протест и бандитизм.

Репліка якогось комітчаного меншовика або укапіста:

— Ведь били же когда-то тюреми, сидели, живие, ведь, люди...

За дверима нашої камери затихав десь у глухих коридорах малиновий давній на острогах начальника корпусу № 6 — Бейзера.

Старий карцер, де сидів був Фавст, бачив і чув у своїх кам'яних шпорах багато трагедій: там божеволіли, там вішалися, розбивали голови об стінку — всього було, все бачив і чув старий карцер.

Аж позеленів од цвілі, од віку свого давнього і сліз людських; по кутках протягувалася вже вода, а зимою, зрозуміло, вона трохи підмерзала й сковзалися ноги на такому льодку тонкому.

Фавст розповідав свою історію немудру так:

— Коли мене Бейзер, — каже він, — кинув був до цієї ями, цвіллю вкритої, я хотів просити його, щоб одразу взяли мене на розстріл... Це була не секретка, ні. Подумай, яка мені рация гнити та пні, коли я знаю свій кінець краще за Бейзера?

Я загнув йому матюха у вічко і, повіриш, трохи полегшало... Матюхнувся я не тому, що люблю лайку, ні, зо мною трапилося щось таке незрозуміле, що й досі не можу з'ясувати тобі.

Горіла голова, а тюрма, — уяви собі, наша велика тюрма, виломлюється з ґрунтом і летить високо-високо понад борами...

І добре пам'ятаю мою суперечку з Бейзером: «Брешеш, — ніби кажу йому, — хай скрізь — тюрми, хай скрізь карцер і кара, але маєш добрий зіян: одна вже виломилася з ґрунту, летить». І знаєш, я вперше почав тоді так сміягтися. Мені стало раптом страшно: що зробили з мене за сім місяців? Той дурень даремне Фавста згадував і легенди — я живий ще, хоч моя історія варта теж легенди.

...Знаю, мені вже не жити, нема мені повороту до життя — кров'ю харкаю... Дивно, один поет — цілком хворий, на мою думку, написав два рядки у карцері:

«Сліпє село лютує,
А Україна кров'ю харка»...

Сліпє село... Тут, у карцері, засміявся я на слова слідчого: вони питаютъ де сходилися на раду? Де, в кого?

Фавст притулився щокою до холодної стінки і тихо шептав: «У моєї рідної сестри, чуєте?»... Далі вирівнявся і цитував собі з якогось філософа: «Панувати над рабами, обернути кожного на автомат, — та-кий, адебільшого, намір у деспотів»...

...Так знайте, — говорив до стінки далі, — Прокіп Конюшина ніколи не буде зрадником. Я загину, сотні й тисячі таких, як я, але ніколи, ніколи не продаватиму сестри своєї. І нікого не продаватиму. Юдою не буду.

Фавст плакав... Йому все ще, здавалося, стояв образ слідчого Однорогова, говорив ніби до нього:

— Каже мені Однорогов: «ти, Конюшина, трудового проісхождення, ти — бедняк, ти получив образование, ти паконец, не Грицько або Омелько какой-то... но почему, почему, из каких побуждений ты примкнул к преступному обществу самостийников? Почему принял участие в восстании?»

Конюшина відповідав:

— Ая... Пішов, не можна не йти, бо коли підпалили хату Грицькові та Омелькові, то вони лише тоді за вила і гідність свою згадають, ая... Мені ж, самі сказали, людині свідомій, треба свідомо і прямо у вічі ворогові дивитися...

Так йому, нібіто, сказав був Фавст, а він на це усміхнувся, дав гарну папіросу:

— Кури, мовляв, Конюшина, наші, а скажи нам, де поділися ваші, де були бандити?

Перехилив Однорогов через стіл голову і, трохи заспаний, проїджив крізь зуби:

— Пойдеш на шльопку, милок! Герой!

Замахнувся і на всю руку вдарив по зубах.

Фавст, пам'ятає, до крові, до кістки прокусив йому руку ту — тільки прикладами врятували життя Однорогову, запанастивши Фавстове: його тримали після цієї історії три місяці в так званому секретному підвідділі.

...Дні текли. Конюшина почав кашляти кров'ю, — тоді перевели до загальної тюрми, до камери № 12.

— Дзинь-бом, дзинь-бом...

(Подати уривки з пісні, настрій).

— Слухай, — каже мені Фавст, — вони співають цієї пісні так, як смуток власний п'ять. Правда чи? А мені, здається, нема чого й сумувати: справді, я пережив був таку велику радість і захоплення, що й досі обертом голова йде, як агадаю минуле...

Кінь був у мене — Іскра, а коли виїздила наша сотня з лісу — у гривах кінських пісні цвіли, зелені бори, дороги нам стежили, і ми були самі, як бір, зелені — такі молоді й завзяті...

На команду: «Кіннота, на коні!» вихором здітали, острогами дзвонали і стременами брягчали, аж підкови цокотіли в коней — мчали так степами українськими; а поруч — бір, бором — ніч з вогнями йде: тоді горіли бори...

І знову співали старої тюремної пісні:

Слышно там идут...

Где-то, кого-то, на каторгу ведут...

— Не співайте! Не зацвітуть, ніколи вже не зацвітуть пісні на гриві моого коня! І я все таки не буду журитися: ми вмираємо в ім'я наступних поколінь.

Підійшов до дверей, довго читав видряпане нігтем:

«Тут була остання ніч... Ми загинули за волю свого народу; той, хто одвідає цю камеру, хай згадає нас... Земля українська — кров'ю окроплена, діти цієї землі гинуть по тюрмах всіх слов'янських народів, бо самі вони — гній і труп... Люди без волі, без бажання навіть...»

Далі все було засмальцоване так, що годі прочитати.

Фавст стояв і довго думав: йому не треба було говорити такі слова, не до нього звернена була скарга смертників...

— «Остання ніч» — зафіксувала його пам'ять. — Коли ця остання ніч прийде до нього, Конюшини?

Знесилений упав на залізне ліжко. Він не пам'ятав уже, чи це був сон, чи справді було колись таке життя? Згадував...

— ...Сьогодні — багата кутя, ая... У мене не було ще тоді Іскри, не цвіли пісні наші над борами. Стояла мати коло столу, лямпадку перед образами засвічувала:

— «Святий вечір, діти, надходить, — казали, — не пустуйте!»...

І долівка в хаті, вимазана Оксанкою, блищає, і наші очі дитячі блищають радістю і щастям... Мати не сердилася, коли малий Яцько смикав їх за спідницю, приказуючи: «перший пиріжок, мамо, мені!»...

— «Добре, Яцю, тобі... А кому ж? Тільки тобі!» — гладили рукою його наїжчену голову й посилали до батька.

А батькові очі світилися, мов у святого Миколая на божику, він садовив праворуч себе Яця, а ліворуч — Настусю і бавив обох, ая...

Поза них проходила горда Оксанка, вона старша була і робітниця в матері найперша; в Оксанчиній косі, пам'ятаю, маком синіла стрічка... — «Чиєсь файна молода буде», — подумав.

А вона повернулася тоді до мене, засміялася:

— «Отакої, паничу наш, — сказала, — на вулицю нівроку вам, на відується, а дров урубати, то... «хай тато».

Пожурила і пристрамила його тоді Оксанка; батько наче не чують цього — сива голова туркоче дітям якісь казкові слова:

— «Ми ріже того щастя не знаємо, а прийде, діти, ая... Та всім убогим людям дадуть землі!»...

Надходила багата кутя, святий вечір.

(Наступ Муравйова на село. Руїни, десятий, відповідає. Смерть Фавстового батька. Скрині. Хліпalo у бур'янах зотліле село. Образ матері):

— «Надівай, Оксанко, стрічки Насті, в'яжи червоного пояса Яцеві». Змалювати до дрібниць сцени бою. На чолі загону — Прокіп Конюшин. Фавст — Конюшина абожеволів у карцері.

Сторожукове пильне око; заспане, пом'яте якесь, мов простирадло у повії, обличчя, мутні очі, особливі вуса, схожі на тоненькі ковбаси — (підлизані) якісь потюновим димом; у передніх яснах — два здорових, вовчих зуби, валькована шия...

Він, Сторожук, вклоняється Бейзерові:

— Хилья какой-то... Сміється Сторожук.

Беселій він, звичайно, завжди в такі урочисті хвилини. Мугикає з пісні два рядки:

Нудить Сторожукові горілка, тоді йде ригати до раковини. Йому нагадують, що треба поспішати.

Камера. Фавст уявив з нар/свою торбу, розв'язав її, підходить до Конончука, каже:

— «У вас, дядьку, хвалилися, син є? Але він вечері не принесе сюди — прийміть мою, я буду вашим гостем сьогодні.

Він повертається до Кленцова:

— «Не радійте, офіцере, з моєї страти... Пам'ятайте: «сотні поляжуть, тисячі натомість стануть до боротьби»...

Маламет молився Богові. Вечір, ніч.

Фавст нерухомо сидів годину, скоса дивився на всіх нас і тихо шептав щось, а далі підвівся, поспітав пана Яцьківського.

— «Де твоя, Яцьківський, кружечка з (орлами) га? Дайте мені води!»

Голос зростав, переходитив у шепотіння:

— Чуєте, Сторожук списки читає?..

Він ще припав був до відра і пив воду, але після цього, свідомого, здавалося нам, вчинку, — він уже не приходив більше до свідомості, він збожеволів.

Ловив руками повітря, ніби намагався смикнути за повід коня...
Бігає по камері, гукає:

— Кіннота, на коні! До бою!

— Хлопці, чий кінь збіжить з Іскрою? Сторожукові потрібна кров моя? — Маєш Й, пий.

Він ударив піцколотками по пругові дверей, розбив до крові руки і на адивовання усіх, почав малювати на стіні велику літеру «У»... Не скінчив, а знову гукнув на всю камеру:

— Кіннота, на коні! Рівняйся, до бою ладнайсь!

На пороці камери стояв Сторожук. Він узяв Фавста за скривлену руку, міцно стиснув й, глянув своїми мутними очима на всіх нас і вивів Конюшину з камери востаннє...

Камера занімала з яху.

У сусідній камері, «етапній», співали студенти — новаки ще нашої тюрми:

Ой радуйся, земле,
Син Божий народився...

А Конончук держав у руках шматок хліба, що його дав Йому Фавст з Поділля, і ридав.

2. IV. 1923 р.

ЙОСИП ПОЗИЧАНЮК

М і н і я т ю р и

1. С Т А Р Е

Річковий пароплав, здрігаючись, відходив од пристані. Пасажири густо обліпили палубу, з берега спортивчики кидали пам чернобривці, прощально помахували вишитими хустинками. І морець років п'яти, вмостилившись на маминих руках, довго потріпував малою безкозиркою.

До кают не заходили, всі взглядалися у панораму портового міста. В зеленкуватих водах Бугу, біля причальної стіни, погойдувались вітрильні судна, знявши в небо товсте плетиво рангоутів. З недалекого морського пароплава низько стелилась і спадала на воду чорна курява. З корабельні долинало глухе лискання заліза, вода бріжилась від безугавного двиготіння.

Почались пологі береги Дніпровського лиману. Місцями шуміла густа пшениця при самій воді. Обабіч пароплава живітні килимами ви-

гравала на сонці дрібна водорость. Зустрічали нас рибацькі шаланди. Спускались на них жінки з давікими блискучими балдашками, рогозяними кошиками і давніми як світ клунками. Коли обрій ваявся передвечірньою сизиною — заа густих комишів виріс Херсон. Біля плавучого доку ми урочисто розминулись з грецьким торговельним судном, звідти поглядав знайомий нам херсонський лоцман.

Іхали проти Дніпрових бистрин. Пасажири уже давно встигли перезважомитись, всю дорогу стреміли на палубі, смалились під липневим сонцем.

А попереду судна черкалися води білогруді чайки. Котились хвили аж до берегів і непокоїли високий очерет. На відмілинах, вкритих ряскою і сухим горобійником, бігали заклопотані піпаки.

Спека натомила людей, уже мало хто розмовляв у голос. Зіпершись на блакитні поручні я не відривався від тихого плину і мінливих берегів. А на баку дехто почав підвічіркувати. Дівча кинуло у воду зіжмакану газету з бузиновими цятками, за нею полетіли черешневі кісточки.

Стемніло. Декотрі знехотя пішли до кают. У салонах почали мріяти над плаховими дошками. Хтось однією рукою клював голосники. Цибатий в картатому джелтері юнак, сплюнувши за борт, кілька раз починав з своїми друзями химерні приспіви про якусь Лизавету, салдата четвертої роти і солов'я-пташечку.

...Ніби спадала на пароплав чорна задуха! Місяць ховався за кущугурами придніпрових верб. Не видно берега! Де ж ті клени, де ті кладки яворові й дівчина з трояндою в руці...

Судно наблизялось до Берислава. Я зійшов униз, на другу палубу. На залийтій світлом пристані пароплав дожидала юрба дівчат. Вони, видимо, поверталися з роботи, на хустках виднілися сліди черноземної куряви, припечені ноги пашіли сонцем. Перегукуючись, дівчата вмостились на кормі серед мішків, листового зализа і довгих ящиков зі склом.

Вода завикувала, а дівчата зійшлися до гурту і заспівали пісню про любов. Голоси знялися над рікою, перехлюпнули води й віддалисъ у придніпрових гаях. Здавалось — за планнями всипали дуби крислаті і майнули вітряно шовкові стрічки...

В салонах на мить припинили гру, з баку поволі почали спускати хлопці, з кают повиходили поважні лісії. Вабила їх пісня, вона збудила потасмні чуття, морці згадали коханих, а старі свою молодість.

І місяць вийшов зза верб та встелив срібну дорогу на Дніпрі. Легкий вітер доніс духмяність недалских лук, в високого берега усміхалась білостінна Кахівка і кликала темні левади.

1938. Новий Афон.

2. З В А Б А

Вона йшла берегом.

Під очеретами чорніла, сільчила крига.

Кущі лози сміялися пухнастими котиками, а біля старої ополонки

поважним кроком ходила червонодзьоба лелека, сподіваючись на здобич.

З темного лісу котився воложистий вітер і пахло торішнім листям і холодними пролісками.

І не чула ходи, мабуть. Ламала червону таволгу та в пучок складала. Плести вміла, бо чужі коні в береги гонила, пражилася в полях.

Вітер пробігає сухим очеретом.

Лозаничить в прозелень.

Дівчина щось шепоче. Чи до яворів гомонить,

Чи в голос міркує, бредучи за течією.

Біля забитої громом верби свинце у зелену гілку хлончак. У нього крислатий з великим козирком кашкетик і сукняні штані, перешиті з татової шинелі.

Вербовий голос бренить, як передвісник зеленого шуму... Поплившись до Дністра останні крижини. Запорує земля. Вроziгін кластимуть скиби суворі ратаї.

Дівчина обминула річкову сагу, зійшла на підмулок розбитого млина. Вітер полоїще краями квітчастої хустини.

Схаменулась, оглянулася: «А він же чекав біля левади — сказала вголос. — Розгнівається мій Юрко».

Та й скочила з грузу, переступила пеньок — і помітила на ньому видавлені карби...

Спинилася, глянула на вузьке річище, на пінясті бистрини.

І побачила дівчина вересневий ранок.

Тоді прудко тікали польські жовніри від близького гуркоту машин.

В селі залопотів кров'яний прапор на списі вершника. Чорні танки повали вулицею і стіни осипалися в хатах.

Біля річки стала машина.

Бійці чогось шукали понад берегом.

Вибігла дівчина. «Мілько чи глибінь?» — питаютъ. «Повертайте в бік!»

Пройшла крізь лозу, біля полеглої верби — кинулась уплав.

Уже по той бік річки танкіст пригорнув дівчину.

— Спасибі, Оксанко!

— Яринка...

— І моя сестра так зветься...

Десь вона тепер під Глуховом льон чеше. Не забуду, Яринко! А може й стрінемось, як підем за Україну...

Бувай здорована!

— Виходить і там не було?..

— Кого? А... Ні, галичаночко. Ще буде!

Поцілував чернігівець дівчину, підбіг до машини і скочив у залізну криницю.

Танк повернувся на місці, вигріб ярон під собою лапастю стрічкою.

Дим устав, дорога закурилась.

Яринка не губила його сліду.

Усміхалися її зірчасті очі й вирізні уста, а рідне слово кільчилось у серці.

Скільки тих машин проїхало через їхнє село — не злічити.

А ще й тепер як учує дівчина залізну громовицю — стривожиться, на дорогу вийде.

...Пледа нагада з таволги — як дротянку. Левада чорніла, тікала за видискрут. Попереду мріла збита громом верба...

Львів.

З. ВИРУШАЛИ ХЛОПЦІ

Буран виложив сосни, скрестилися на просіці з обдертими боками стовбура. Стремить обірване руде коріння, на ньому тримається сухий з білимі країками пісок і шматки глею.

Верхами вшіліх сосен шумить синій вітер. Вдалини перегукуються хлопчаки.

Дівчина тасує лісові квітки, сідає на звалену сосну і блукає зором в густовітті.

Між вигорілою глицею сторотло озирається жовна.

Він стойть проти дівчини.

— Виходить, завтра не прийдеш, Устиме.

— Ні, Оленко.

Квіти розсипаються, клопіт з ними.

— Неправда, ніби часу в тебе нема.

Він сідає поруч.

— Чому ти охмарена? Хіба я в чомуусь завинив?

— Ти ж докору не чуєш. — Вона глянула на хлопця тужними очима, а він зорить авесела і прибрізає з очей розсипаний чуб, як розчишану плоскінь.

— Від коли ми заприятелювали — я пінав незнану мені красу оцих шумливих сосен і клечаних берегів Собу.

А моя «Черемуха» — то про тебе пісня.

Дівчина одійшла від сосни.

— Вона вже зів'яла...

Випорхнула з густого віття сполосена пташка, хруснула гілка над головою.

— Я тобі не хочу вадити...

Хлопець обдирав соснову кору, дивився в землю. Велика руда комаха, зсуваючись у ямки, двигала до розтоптаного мурашника довгастий, запорошений мішечок.

— Мені й самому ніяково, Оленко.

Я забираю в тебе час, а думки наші про дружбу роаходяться.

...Хто там гупає вдалини?

Хіба сосни рубають?..

— Ти шукаєш товариша, щоб разом іти в життя. Я ж залишусь таким же приятелем, як і тепер.

Дівчина пильно розглядала зірчасту квітку, аж до очей піднесла п... Жовті пелюстки облямовув темновишина лиштва.

Підвелась і ледве рушила піщаною просікою.

Ішли мовчки до уалісся.

— Я сюди... Вона перехопилась через рівчак, пішла високими сошниками.

Замерхтили широкі полики і довга коса торкнулась шершавого листу. Побігла, не оглядалась.

На тонкій корі високих сосен меркли сонячні промені, спадав димкуватий лісовий холодок.

Устим довго не рушав з місця. Потім витяг за пояса і переклав до бокової кишені воронений пістоль.

— Що ж я тобі казатиму, кохана моя?

Як вернусь живий — зустріну.

Київ.

4. ТРИ БРАТИ І ВСІ ОДНАКІ

Найстарший боровся в горах, кулеметною сотнею керував, тією сотнею, де були зелені хлопці, що найдовше тримались і найбільше ворогів висікли.

Як скінчилася крівава легенда — він стояв у подіравленому френчі за колючим дротом разом зі своїми недобитими кулеметниками.

На постріляній, порубаній його голові скилилась разом з землею черна кров.

Лікар обходив. Старшина просив перев'язати. Той ніби хотів зглянувшись, потім разговорився.

— Бачите, вам треба зав'язати голову, аліпти опі розриви біля писка. Треба мити, чистити, цирувати. А вас мають завтра повісити. Чи ж варто марудитись?..

Стояв за колючим дротом, як недомучена надія. Біля нього сиділа і шкадибalo кілька автохтнів. Вони гризались, проклинали побитого отамана й зводили благальні погляди на варту. Коли з кошари почали виводити кількох хоробрих — плаууни впали на коліна, цілували ковані чоботи, лохкали, ковтаючи брудні слізози.

Один вигукнув, славлячи завойовників.

Тоді під стіною випросталась постать скривавленого старшини. Він переступив ранених хлопців, прогорнув дорогу серед бранців і вигукнув на всі груди —

— Слава нашій землі!

Обік його уст тріснули зашерхлі рани і кров великими, густими краплями почала спадати на сірий френч.

Вся кошара принишка. Плаууни, зрідка схлипуючи, відсунулися від кованих чобіт. Ранені хлопці усміхнулися.

А за оксамитовими горами, на Поділлі, допитували поляки молодшого брата. Хотіли прізвищ та адрес бунтарів. Випльовуючи зуби, він заперечливо хитав головою.

Повеали його місячної ночі на берег Стиру.

— Правда гарна ніч? А тобі доведеться прощатись зі світом.

Хлопець могчав, а місяць бадьюрив його.

— Може ти перед смертю повернеш язик?

— Я б повернув, тільки руки скуті...

Блискавиця сікнула небо! Місяць описав коло. Зорі спорошились...

Накинули мішок, зав'язали. Привели на гранітні брили, турнули в провалля.

Летів, пlesнув у воду, почав поринати.

Боявся дихнути... Шпильки розривали серце, захлипався болем. — Розтулив уста, але вода не ллялась чомусь. Опинився на штурпаках, потім перекотився по якомусь камінню, по жеретві. І все стихло.

Розв'язали, бачить — знову ті самі душогуби біля нього, а збоку лежить довгий, мокрий мотуз.

— Отже говоритимеш?

— Ні...

Наймолодшого викуювали з лісу три червоних танки. В ті часи доля звела усіх трьох братів у повітовому місті. Енкаведисти провадили їх у темну ніч. Тихо шуміли сосни. Звикли до того вічного шуму у свому краю. І тоді брати відчули, як хочеться жити.

Під рідними соснами їх життя перетворилось у пісню. Бренить вона на устах борців месницької Волині, черленого Підгір'я, непокірної Галичини й Кармелюцького Долу.

ПАВЛО ЛОСЬ

Протокол

На дворі ніч... Вікном аазирають зорі і десь за горою місяць... Паленіють хмари... І буйний колишеться на вербах, мов збиточний хлопчик... У селі брешуть собаки...

До сільради по одному, по два сходяться члени сільради і сідають за стіл, а зі стіни споглядає на них Сталін. Розвели розмову то за політику, то за свої справи. Розвивалася жвава дискусія, мов гірський потік. Сьогодні тут буде засідання.

Тільки голова сільради, Осип Шинкарчук, мовчки потопав у думах, мов човен у морі між розбурханими хвилями. Перед ним ставали вчораши дні, минулі роки, мов фільм на екрані, коли ще хлопцем був і під лісом пас корови... Як парубочив... Як по чужих садах вночі ходив... А далі?..

— Двадцять літ боровся за владу на селі... За війтівство... Та лих, що бідняк, що не з багацького роду і багачі-куркулі не допустили... Не дали піднести голови до гори, не дали рук розпростерті... Ні! І завжди мене по лобі били! Були воїни пані над панами і з бідним людом робили, що хотіли! А де воїни тепер? Присіли, мов мухи зимою, бо навіть і диху їхнього не чути? Де воїни? А тепер на них прийшов кінець! Аж тепер! Настав час, що бідні люди пануватимуть над багачами і панами. А то настав радісний час!.. Тепер пані і багачі-куркулі щідуть білі ведмеді пасти! Усіх подібних проженуть із села, а вітер їхній слід закурити!

Рипнули двері і урвалися думки. Увійшов секретар Гаврило Кульгавий, що прийшов на самому останку. Під пахою тримав сільрадівські акти, а з-поза вуха визирало перо.

— Добрий вечір!

Ще на порозі.

— Здрастуйте! — промовив голова. Не по панськи нам привитуватися, а так, як усі трудаці в нашій батьківщині.

Трохи обурено...

Секретар сів по правому боці голови і розкладав свої акти і чорнило поставив і біля перо поклав. Голова вдарив у долоні і всі присутні втихли, мов у церкві і свої очі поклали на голову. Тільки за вікном шуміли верби і шелестів вітер. Тихо.

— Товариші, члени сільради. Починаємо засідання... Тільки нікому не слова, бо маємо кругом багато ворогів, що тільки підслухують... Знаєте самі, що ми і наші батьки, діди і прадіди роками чекали визволення з панської неволі... Чекали ясного сонечка... І ми нарешті дочекалися!

Радісно горіли очі присутніх.

— Настала пора помсти! Настала пора помсти! Настав час відплати за наші кривди й слізози! Знищення наших ворогів! І в нашему селі маємо такого ворога, таку панську собаку, як Гаврило Фед'кович. Напився нашої крові! До сита найвся нашої кривди!

— Так, правда! Правда! Убити собаку! На Сибір! Він не сміє жити між добрими людьми! Уже час із ним покінчти!

Скрипіла зубами вся сільрада, аж Ідливу піну точила. А голова далі продовжував поважним тоном.

— І того ми тут сьогодні зійшлися, щоб на лісника Фед'ковича протокол списати. Усю кривду, яку він нам заподіяв і одноголосно ухвалити, щоб його якнайскорше на Сибір забрали! Щоб по ньому і слід загинув!

Обтер рукавом а чола піт і сів. Усі присутні перекинулася поглядом і встав член Захарко Гриндуля починаючи промову з притиском.

— Ви, товаришу секретарю не тільки то пишіть, про що ми будемо говорити, але і зі своєї голови доложіть, а як то ви більше від нас ученні, і самі знаєте, як треба намалювати! Добра була з нього собача дитина! Трясся над панським лісом, як над своїм садом і патичка з ліса не дав уяти!

Коротка мовчанка і хвилгнний глибокий віддих.

— Я раз був вигнав свою сиву кобилу в ліс на широку луку і він, коли побачив, налаяв, вигнав і на штраф подав та ще хотів по крижах суком погладити... Що це йому шкодило? Чи був хоч який знак у луці? Так, як би через воду перейшов. Ні? Така суча дитина!

Секретар безперестанно пише і хитає головою, мов старий кінь із порожнім возом. Стеляться чорні рядки, мов скиби на стерні. І Гриндуля скінчив.

— А щож йому це шкодило! Хіба в лісі був би знак! — почав Михайло Лошак. Щепу йому зрубав? Сливку? Ні! Такий панський вірник! Я раз поїхав конятисками в ліс і зрубав патичок, щоб продати, бо не було гропа на сіль. Він мов атчі дух. авідкись уяявся і я мусів патичок із воза зкинути і ледзи вилагав, щоб до суду не подав. Та із порожнім долому поїхав. Був душу свою продав за панський ліс. Був на смерть пішов!

Аж піна з уст текла.

— А за що він собі десять моргів поля купив? За чий гроші він собі нові будинки побудував? До якої Америки він їздив? По яких роботах ходив? За нашу гірку криводу!

Лукавив свинтух і кулаком бив об стіл. А голова знову підвів своє думне чоло і..

— Ви товаришу секретарю про все пишіть, що тільки людей набобілло! Про все! Хай заберуть із села ту нелюду! А лісником буде бідняк Данило Труш! Він чесний чоловік і за бідних буде нам'ятати. Чи ви всі члени сільради хочете бідняка Данила Труша за лісника?

— Всі! Усі! Він бідняк! Він наш чоловік!

Усі сім членів сільради піднесли по руці до гори. Значить, що згодилися.

У куті сидів новообраний лісник і мовчики всьому прислухався. Бачив, що не вірно судили старого лісника і брехнею, підшили протокол та невинно на Сибір видають. Стало йому його жалко, мов рідного брата! Бо не в тому його вина, що не давав ліса рабувати нічним спекулянтам, бо так йому веліла держава. Зрештою, ліс не в добро одиниць, а усього народу. Не витримав. Встав і почав говорити:

— Товариші, сільрадо! Я вас буду просити, щоби свою постанову ухилили щодо лісника Федъковича! Щоб ви йому даровали, щоб він не думав, що то через мене його видають. Він уже старший чоловік, у нього жінка і двоє дітей і якжеж йому каратися! Ви з того жадної користі не будете мати, хіба що на ваше сумління він ляже! Хай живе!

— Не ваше в тім діло, товаришу Труш! Не ви, а ми його видаємо, бо він наш ворог! Він був за панами!

Дав рішучу відповідь голова.

—0—

Як сонце почало виходити з діл на верхи, Данило вийшов на другу гору і звідси ще мав пів години ходу до міста. Роазмерзалися приморозки і починалося знову болото, що так лішилося до чобіт. Його вирядила сільрада з протоколом, щоб його заніс до якогось там уряду.

По німих полях тихо переливався вітер і колихався на дримучих вербах, що клонилися голі еад дорогою. Ішов і думав про цей протокол, що лежав за пазухою, мов дорогоцінний документ. Тулив його до своєї груди і дрожав від холоду. А далі і ноги заболіли. Обтер з чолапіт і сів на межу спочити.

— Подуріли люди! О, те люди! І Богу моляться і з чортом дружиться і якби міг, то один другого живого Ів би. То люди! І защо вони невинного чоловіка на муки видають? За що? Кому він що зробив? Кому що винен? Він на це був лісник, щоб ліса пильнував і не давав рабувати. Їм замало, що ночами ліс рубали і возили, ще й прагнути його крові. Які ті люди безжалісні! Їм байдуже, що в нього і жінка і діти! Байдуже! Еге!. Вони собі думають, коли я буду лісником, то свободно будуть собі господарити в лісі, як кому подобається. Ні! Я буду господар! Навіть не загляне, а не то, що патичок узяти. Навчу вас, як маєте шанувати чуже добро! Буде краї вашої сваволі!

Зразу вагався, а далі рішучо.

— Ні! Цей протокол у моїх руках загине і християнська душа остана-

неться помежи живими людьми. Він собі думав би, що його через мене вивезли!

І подер протокол на дрібненькі шматки, які, мов білі метелики, розлетілися з вітром по сіному полю. І вернувся додому.

Грудень 1942. р.

ПАВЛО ЛОСЬ

Келія число вісім

Сиділо їх п'ятьох.

Келія мала, наче клітка. Під самою стелею маленьке віконце перегорожене залязними кратами. Заглядав крайчик неба, а ніччю зірка. Іноді, мов у гості залітав вітер і скоро втікав, мов боявся цих чорних-понурих стін, що були обрисовані кровлю, мабуть людською. Ні стільця, ні ліжка. Сплять на твердій долівці, мов не люди.

Довкола так понуро і сумно. І гробовий настрій. Тільки в'язні всміхаються байдуже з жахливої долі. Їх безрадний погляд заломлюється на кратах, мов проміння на шкляній брилі. Туга за вільним світом пориває думки на вільний світ, до синього крайчика неба.

Спацерують.

Тільки їх чотири. А п'ятий сидить під стіною, мов стіна — мовчазно та про щось думає. Глухий стукіт їхнього ходу вмирає десь під стелею. В куті хитається павутиння, мов на ній гойдається вітер. Навколо і понуро і сумно і усміх жихливого погляду на їх зблідлих лицах... Могильний настрій. Цеж жива могила!

То вгад, то вперід... Бо туга і пудота і іноді жаль на кусники розриває і душу і серце, мов голодна лисиця курочку, що зловила десь край села і спішиться, щоб якнайскорше й з'сти.

Тільки спомини і спомини...

Один другому розповідає, що дорожчого і що кращого оставил на вільному світі. Свої переживання і чуття. А з їхніми словами пливє непереривно і туга і жаль, мов потічок через левади і поля. Так минає і день і ніч.

А думки?.. Мов буревісний вітер! І тікають через крати, летять, мов хвилі на вільний світ із тої живої могили і більше не вертають і не розкажуть — чи скучає кохана дівчина, чи плаче жінка, що роблять і батьки і сестри та друзі.

А іноді бунт охоплює їхні душі.

Та за що тут караються? Вони, вороги народу? Чийого? Ні, тут нема пощади!

І знов розмова пливє...

— За що мене забрали? — не знаю. В ночі приїхали, мов злодії і булиб хоча дали попрощатися з жінкою та дітьми. Не дали!. З жалем розповідає Іван Самий. З очей потекли слізози, як та роса з верби, якою розколисав ранній буйний вітер. Серце тиснув біль і хотів кричати на весь голос із розпуки та не міг. Зломаний голodom, мов билина осінню, не міг.

— В тебе жінка, а в мене дівчина, мов калина, розквітла! Щойно збирався женитися й на весілля постарався й музики заплатив...

І думкою полетів, мов пташка на вільний світ, у той тихий і чарівний садок, де що вечора стрічався з своєю милою на розмову.

І нераз до півночі простояли. Тільки соловейко співав, реготалися жаби і сад шумів...

— І на дорозі мене перестрінули і вхопили, мов вовк овечку — а вдома ждуть і не знають, де я дівся. І не будуть. І вона ждатиме і не діждеться. Виглядатиме — не побачить! Ох, коби вона знала, що я в тюрмі? Хто п слъози стримавби?

Тужливо скінчив Данило Лупина.

— А в мене і не знаю. Старенькі і мама і тато хворий. І хто їм істи дасть?.. Я з своєї праці їх годував, а тепер з голоду помрутъ! — Говорить Гриць Ворона.

Жаль душив і душу і тиснув серце, мов той ковалъ гаряче залізо. Лиш рвалися буитарні думки...

— Я знаю, за що я терплю! Загину! Я гордий, що гину в тюрмі, а не десь в теплому запічку! Я легко страждаю! Я за Україну. І я вдома оставил і жінку і діти. І хто знає? Може десь на Сибіру кошають! А може і в могилі? А коли живуть, то не помрутъ.

Твердим тоном почав Микола Чорний. Його очі по молодечому блищають. Не падав у зневіру, а свідомо ставив своє життя на жертівник України. Був веселий і усміхнений.

— Я свою грудь наставляв на жир гострим кулям і не падав перед страхом смерти! І тут не падатиму до останньої хвилі життя!

Так одноманітно минають тюремні дні, мов осінні будні... Так тужно.

Тільки Петро... Чому мовчить? Сидить під стіною на твердій бетоновій долівці, а на високому чолі повисли чорні думи, мов осінні хмары над горою. І онімів, як осінню поле. Чого він прибитий журбою? Чому його ніщо не цікавить? Навіть той крайчик синього неба, що всміхається через крати. Мов ніщо не має для нього на цьому світі жадної вартості. До дна прибитий!

Чому не веселий? Чому з його блискучих очей ллеться туга, мов вода в потічку. Чому?

Байдуже друзям тюремної долі. Байдуже... Перед ним не тюрма, ні та сіра келія. Перед ним розкішний сад — яблуні і груші і черешні і земля закосичена різноманітними квітками, мов дорогими каменями-самоцвітами. А гаряче сонце, що розбризгалося, мов бризки води по квітах. Перед ним розсміяна Олеся, мов янгол Розквітла, мов троянда. Мов зоря... Своїм розкоханим поглядом обіймала його душу і пробила серце до краю і пориває душу за тюремні стіни, де гуляє вольней вітер, де гнуться кучеряві верби над бистрим потоком, мов кланяються...

Так переливаються думки, мов хвиля по зелених жилах... Горять п очі, мов зіроньки... Віддихає, мов весна і усміхаються малинові вуста і хилляться до поцілунку, як квіточка до сходячого сонця. Це все, мов сон... мов марево стойти перед очима, мов привид...

Чому мене так доля покарала? Чому розлучила? Чому так страждає вся Україна? Чому так лютус чорне горе, мов моровий вітер? Чо-

му? Може вона десь на Сибіру? Може другого кохає? Я пропав! Не вернуся! Ні, не вернуся!..

Пробудився. Поглянув поза себе на брудну стіну. На стіні було повно темно-червоних плям. І більших і менших. Поза спину пройшов жах, мов би хтось острими колючками проколював. Кругом серця проходив холод. Де не де почерки людських імен, назиск. У самому куті знайомий почерк різблений таки пігтем. Приглянувся. І зараз не вірив, читаючи:

«Микола Холява: Я вмираю»...

— Так, це мій батько.. Він умер... Його замордували... У цій келії?..

Мов чорні крюки перелетіли жахливі думки...

У серці, мов гадюка винес невимовний жаль, а в очах заблісли сльози. Хотів плакати та не міг. На чоло виступив холодний піт...

Зі двору, через закриване віконце прилетів вітер і холодно погладив по його чолі. І на своїх крилах приніс з собою вербовий, мов віск жовтий листок і поклав на чорну долівку.

Ті, що спацерували — стали. Поставали кругом листка, мов коло якогось дорогої гостя і оглядали з великою цікавістю, мов діти чужинця. І тішилися.

— Хтось до нас прийде!

Тихо промовив Микола Чорний.

Твердими кроками відозвався коридор. Усі звернули свої оті на двері. На них упав великий страх. Кожний з них подумав: по мене йдуть! В грудях жвавіше вдарилось серце, мов хотіло розбити грудь і вийти на волю. І стало тихо, тихо, мов дійсно в могилі. І було чути, як на дворі шуміли дерева... Десь ревіла сирена... Роаллягався фабричний гудок.

Заскрготів замок у дверях, мов лютий звір зубами. Відчинились двері і...

— Пашол сволоч!..

Крикнув в'язничий сторож і замкнув за собою двері.

У келію війшов новий в'язень.

— Ах, то ти Михасю!

Скрикнув Петро. І прибіг і міцно стиснули собі долоні. Давні друзі.

— А тебе за що? Чи живе Олеся? Мама?..

— Усіх забрали!

Жовтень 1942. р.

ПАВЛО ЛОСЬ

Зелені партизани

Тужливою радістю всміхається погідна осіння ніч і дихає холодним подувом північного вітру, що з великим шумом переливається по верхів'ях дерев. І гнутися столітні ялиці, мов старці і заазирають до синього неба, до зір... Моляться...

Он-там із за Дністра, із за тих чорнобрових гір, мов злодій крадеться білоніцький із поза хмари, що муром стала. І ясним сяйвом розливається по всьому українському світі, що спочиває в тривожному сні, і крізь ялиці мов шпічук нишком засирає до хлопців, що сидять довкола розпаленого вогнища.

Розливається їх веселій сміх мов весняна хвиля, а подум'яне світло на їх лицах і сонцем і вітром спалених креслити гострі риси непереможної заваятості та суворости, як колишніх наших запорожців. А за їхніми кремезними спинами в козлах стоять за ними гвинтівки, і відблискуються мов скло від полумені Іхня сталі.

Всі сміялися... Тільки одинокий Петро мовчав. Про щось думав-думав... Очима тонув у бездонну, місяцем мережану темінь. А коли сколихнувся вітер і штурнув клиньями по сухому листю мов дикий звір, він мов пробудився і підніс задумане чоло та...

— Завтра буде в нас весілля!

Усі підвелися і очима ви'ялися у Петра, що був досі мовчав.

— І досі не діждемося! Гвинтівки ржавіють, а кулі скучають.

— До Лужка приїхало багато енкаведістів!. На нас облава!. Буде горячо!..

— Хай чим більше! У нас кулі гострі! Як собак постріляємо, коли насміляться на нас наступати! Як собак!..

І засміялися хлопці-партизани.

А над горами сміливі місяць.

— Будемо завтра гуляти! Будемо пісню перемоги співати і московських комуністів стріляти. Стріляти!

І бита! Бити! І бити!..

Так усі.

Завягтям горіли хлопці-партизани. Присягали пімсту за кривду народу. Гей, хлопці, мов орли! Вони не хотіли вмирать «за родіну», за «люблімого вождя», вони не хотіли каратися в жорстоких каторгах у холдиному Сибірі і втікали у ті непрохідні ліси, де важко сягнути вовчою лапою, де не має меж волі... Ні...

Хлопці, мов орли! Гей, як соколи! І не одна тужить і ізза воріт виглядає, чи він не приходить. Чи сокіл не прилітає з густого лісу перед почі... Визирають із журбою карі очі.

А тут нараз...

— Стій! Хто йде!..

Крикнув вартовий, що недалеко стояв на пості і лuto заскрготіли гвинтівки і десь завила, мов зі страху якась звірина.

Мов сполошені позривалися хлопці-партизани — і за гвинтівки. Шалено під ногами зашелестіло листя, затріщало ріп'я і в одній хвилині хлопці-партизани були готові до бою. Мов хорти підсунулися до вартового.

— Це я...

Дрожачим жіночим голосом відозвалася невідома тінь, що мов за каменіла на одному місці.

— Що за я? Звідки?

Настирливо допитував вартовий, а зпоза його спини засирили хлопці, мов тигри на свою здобич. Уже готові до смертного скоку.

— Я... з Лужка... Олеся! До Петра!..

— Підходи!

Сказав спокійно вартовий, не опускаючи гвинтівки, а їй назустріч мов орел вилетів утішений Петро, хапаючи свою жертву в обійми. Це його люба голубка!.. Мила...

— Що там у селі нового? Кажи! Що?

Питав і цідував її дрожачі вуста.

— Не питай! Ходи! Нас більшовики на Сибір забирають! Я ледви втекла. Ах, як за мною стріляли!.. Ратуйте!..

Зашумів ліс і хлопців обняла лютъ.

— Ходіть, друзі! Там наші батьки!

Із великим завзяттям говорив Петро і щораз то міцніше стискан у своїх львівих долонях свою залізну подругу.

— Як собак...

Поніс вітер лісом і під їхніми ногами шелестіло листя, мов би стадо вовків летіло.

То йшли хлопці-партизани.

Село мовчало.

Hi! Гавкали пси! Не мовчав і Дністер, що край села... Ревів. Лютився. Пінився, мов скажений. Злісно бився об круті береги, мов навіжений. Кланялися лози і верби.

А місяць розлився по схилах гір, розсміянний. І зорі... А дорогою, що вибігала з села білою стрічкою з вітром зривалася курява.

Перейшли Дністер і підкрадлися під камінний міст, що край села і поставали кругом Петра. Усі тихо. І ждали...

— Друзі!

Почав повільним голосом Петро, що хвилювався, мов тремтяча струна.

— Не дамо на поталу нашим лютим ворогам наших батьків, братів і сестер! Не дамо, щоб вони загибли в холодному Сибірі! Не дамо! Підуть з нами! І незадовго розвалиться це царство мордерства і брехні! Може і з нас кому прийдеться тут загинути геройською смерттю. Та смерти не лякаймося, бо славніше загинути з гвинтовкою, як без неї! Дамо енкаведистам у потилищо, що в друге їм відхочеться до нас приходити! Згоди?

— Ми всі готові, як один!

Тихо відгукнулись хлопці-партизани.

— Ми всі! Ми всі за Україну!

Ще раз і голосно, щоб вороги чули.

— Тепер нам зайняти боєві становища, бо ось скоро виїжжатимуть із села.

І мов хоти, розскочилися хлопці по обох боках шляху з наладованими гвинтівками і ждали... Ждали забави!..

Мужньо билися серця. Горів вогонь... і нетерпільно споглядали на білий шлях... Тільки там мовчало село, що потонуло в садах. Тільки газкали пси. І нарепті задеркотали по камінню підводи, що лиши почали врізжати з села. І нісся глухий тупіт кінських ніг. Щораз то бігче... Зближався конвой з мучениками...

Іхало чотири підводи.

Там плакала дитина.

Там лютився-пінівся Дністер.

Коли підводи під'їхали до камінного мосту, в супроводі гострих штиків, то з-пода верб, що гнулися над дорогою, дула ґвинтівок дихнули полум'ям...

— Пали сальви!!!

Здрігнулися гори. А голосний гомін, мов вістун волі, покотився по долинах і горах...

І на вітрилах буйного вітру по всій Україні.

Настав час розправи і помсти.

Рано-ранесенько, коли ще сонце не сходило, виходили люди з села дивитися на енкаведистів, що лежали серед шляху в крові.

І легче грудь дихала і світ став веселіший.

Виходили стрічати сонце.

Червень 1942. р.

В. ЧЕБРЕЦЬ

33-Й

Обсіли Павла дрібні діти. Пицать, мов миші — їсти та їсти. Хоч самому лягай перед нимки. Нема хліба, ні кручинки — тільки вода в криниці. Одразу мотузку на шию чи торбу до плеч, — та ба, тепер і в торбу не дадуть по селях. Нема хліба — голод.

— Дай хлібця, мамуню, дай... — плачуть діти.

А де взяти? Та об тім вони не хотять і думати і гадати: дай, та й годі. Уже варіда Одарка колотуху — бо й на затірку нема, і лободу і кропив'яній борщ...

Посъорбають діти, втихнуть на часину та знову за свое. Дасть Одарка по шматку макухи так, гризучи, й вечора чекають. Надокучають страшно — голодні.

Лупщють їх — та не помогає. Дасть старшеньковім буханця в плечі — піде воно, зігнувшись плачучи, а Одарка собі плаче — жаль; дитина, що воно розуміє.

Чуха потилицю Павло, чуха та й дума, як його з той біди виліти. Та нічого не видумає. Не зараять сусіди, рідні.

«О Господи, допоможи! Най хоч дітки зістануться, — Одарка... Весна. Все щебече, цвіте. Огороди он садять — у його картопля, а Павлові половина облогом лежить. До живи ще — як сліпому до Києва, хто зна, чи виживе. Нема надії. Потім знову хліб заберуть — одвезуть а ти вмирай!

«Далі он той колотухи не стане... І що його робити — не знаю, нічого не видумаю, нічого не вигадаю, а тут на роботу гонять день-в-день, останні жили витягають. Бере Одарка дітей троє на поле, там якийсь куліш варять. Так вони за ним і перебиваються день до вечора. Ще хоч кийсь — там мо' яка зелень, ягода. Мо' легше буде, мо' хто поможет.

Коб' хоч той бараболі діждаться. Тепер тільки посадив казапок — а чекати он ще стільки.

Ходив вчора до міста — два рублі заробив, купив хлібину. Та що вона на гурт такий, як на ногні згоріла. Найллютішому ворогові не зичу такого хліба».

Взяла Одарка хлібину та не знає що робити.

Семеро худеньких, як патичечки, рученята простяглись благально до неї.

«Дай, мамуню, дай...

«А Василькові більше... Я не хочу одного — дай два»...

Візьме крихту Одарка і обілляють й слози.

«Жадні крихти хліба... Даї боже, наш ласкавий, до ночі, мо' там іначе...

«А до нового що ж робити? — спита Павло.

«Не знаю»... — одкаже вона, важко зідхаючи і піде до печі, сама не знаючи чого.

Он Микита лежить опухлий. Ноги як колоди. Жінка вже бідкається то сюди, то туди, б'ється мов майка,

«В колгоспі раз дають» — одкажуть в управі.

Плакала, благала. Ходила до сусід: «Нема», — кажуть; скоро самі до домовини. А вчора «н принесли бумагу — якийсь новий податок: і знати і нідати не хтятъ що піде взяти отих грошей.

Схилив свою голову Павло, потупив мутні, оловом налиті очі і думав, що робити, як бути.

— «Як оту сарану дрібну прогодувати», — злостиився, лаяв і сам не зінав чого.

Вечоріло. Весняне сонце ще раз зирнуло на землю, на чорних, яврілля, людей і сховалось за лісом.

Павло встав із-за столу, взяв шапку.

— «Куди ти?» — приглушено спітала Одарка.

— «То я... зараз вернусь...» — надів біля порогу шапку, притищено кляцнув клямкою і вийшов з хати.

Став на порозі, подумав і зник в нічній темряві.

Скоро він повернувся, принісши в кишені декілька, щойно вийнятих із ямок на чиємусь огороді, картоплин.

Кинув на діл, вивертаючи кишені.

— Де взяв?

— Не питай, Одарко, не питай, не край моого серця...

Необережно кинув шапку і бренькнув:

— «Вари дітям юшку... Наї Ідять.

Потеребила картоплю, зварила. Налила в диряву, позатикану колосками, миску. Курила люльку пісна юшка та діти пожадливо Ї Іли, ганяючи ложками по мисці.

— «Мамо, мені варешку, я не хочу маненької — верещав.

— «Не хапайсь, як навіжений, а то як дам, аж оближешся, — гукав Юрась; піdnіс ложку і дививсь па батька, що скаже він.

Дивилась на них Одарка — та не бачила їх за слізами та думала: «Нашо ви народились в такий час, на таку муку...

Чавкали дитячі ротики, облизували старанно ложки пеклисі, обливаючись мутною рідиною.

Лягли спати. Довго не міг заснути Павло, думаючи.

Перевертаєсь з боку на бік, тяжко зідхав. Надумав забити собаку в голови колгоспу — Гладка у його собака, як вівця. Буде на день їсти — хто його знатиме...

Забив собаку в своїх сінях. Ніхто не знає, де ділася.

Вдер шкуру — м'ясо посолив.

Того вечора Одарка зварила добру юшку. Перебилася тим м'ясом іще тиждень.

Та почув Павло, що не сила далі. Ноги опухли — не хотять вже носити по білому світі. З них сочилася слизота. Крутилась голова, жовкло в очах.

Запух вид, ледь відно помутнілі очі. Мова перемінилась.

Кидавсь на всі боки, рятуючись — та не виходило нічого, а на цвинтарі, що край села, щодня виростали свіжі горбики масного чорнозему.

Жита вже в колос пішли. Цвіли волошки, — маки — синьо, червонно. Краса кругом, кругом зелено; пташки співають; виводять пташенят — а тут могила — сира, тісна яма.

Тут на білім світі йде борня за кожну хвилю життя, а воно, мов вогнище в дощ, гасне, гасне...

Прийшов і краї Павлові. Як не рятувавсь він, як не запобігав. — Нічо не помагало. Вже макухи трохи у жидів заробив, меляси. Лободу варила Одарка, пекла паляниці — та сказано, — трава...

«Ох, хліб наш насущний. — Здіймала ік небу Одарка. Господи, чи прогнівили ми тебе, що й хліба скоринки не маємо і плакала, гірко пла-кала, кляла свою долю життя...

Одної ночі Павло надумав страшне. Воно спало йому на мисль якось випадково, але голод, тваринна жадоба їсти, примусила його піти на те. Голод позбавив його людянності, батьківської любові. Мусів же він врятувати решту діток, себе ще на деякий тиждень. Того ніхто не міг збагнути.

«Ох Господи, чи буду мати гріх?» — питав.

Його мучила совість і страх.

Тихо піднявсь. Прислухавсь. Хропли тихенъко діти. Став перед хати, чорний, мов привид, перехрестивсь в куток. Його руки тряслись, він весь третів як з пропасниці.

Потім підійшов до печі. Ваяв на оберемок; вийшов із хати.

Була ясна погожа ніч. Тремтілі зірки, голівками золотих цвяшків. Легенько дихала земля весняною прохолodoю. Пахло житами із полів, горохом і ще чимсь п'яніочно-медвяним...

Павло подавсь до клуні. Кинув на купу сміття.

Юрась прокинувсь. Злякано подививсь круг себѣ чорними оченями.

— «Тат... тат... де я... я...» — воно цокотило зубами, губи його, третіли, яко падаючий лист.

— Цить!.. — заткнув ротик і приглушено вдарив кулаком по голові. Юрась крикнув:

— Тат... тат... пус-с-с... — пручаючись в батькових руках.

Двері були одкриті од городу настіж.

В клуні пахло цвіллю. Цікаво заглядали зірки. Знову ховались, мерехтіли.

— Пусти тат... Я ніц не винен... Я... я більш не буду... Татусю, я більше не буду...

Бризнули слізи в Павла. Мить. Він заціпив зуби, підняв стиснену в руках трифунтову гирю і хотів нею вдарити, та рука, черкнувші дугою повітря занеслено впала на купу сміття.

Юрась в якусь мить зірвався, і, перескочивши високий поріг, мишею щутиув у бур'ян.

За ним бухнувши залізом об двері звякнула гиря і глухо впала на землю.

Переляканій Юрась, не чуючи під собою ніг, побіг край села і слухав...

Довго Павло дивився услід втеклій жертви.

Він тяжко заплакав, кленучи це огидне життя.

Важко піднівсь. Співали півні. На небі гаснули зірки, як гаснуло щохвилі Павлове життя.

Він схилився, підняв холодний кусень заліза, кинув у бур'ян і, переступивши поріг, подався в поле.

Рожевів схід. Шідьподьомкали перепели; співали жайворони, — воної бо раділи життю і співали йому одвічну пісню.., пісню любови, життя. Стояв Павло в зеленім горосі. Той саме цвів. Зірвав Павло кілька квіточок і їв їх, їв, наче хто його бив, не давав йому їсти...

Він квапився жити...

Вмер у зеленім цвітучім горосі.

На кладовищі виріс ще горбочок землі.

Цвів горох біло, синьо, жовто. Наливали жита, співали жайворони.

Р. МЛІНОВЕЦЬКИЙ

Шевченко без маски

Не маю наміру з нагоди надходячих роковин писати давно відомі навіть селянам далеких поліських сел речі, такі як те, що Шевченко був сином кріпака, що важкі були його дитячі літа і т. д. Переїду відразу до тої справи, яка є актуальна в зв'язку з першими, вільно святкованими, роковинами великого поета українського, поета, що своїми творами знова розбудив духа нашого народу і штовхнув його вперед по шляху перетворення у справжню націю.

Тарас Шевченко це без сумніву геній і стоять він в самому осередку сучасного визвольного руху, панує й далі в серцях наших і ніхто не міг викорінити його могутній вплив на майбутні покоління! Царська Росія за мовчазною згодою ліберально-демократичної Росії, намагалася заборонами й шиканами не допустити «Кобзаря» до широких мас, але даремні були ці заходи! Чарівні, оживляючі, хвилюючі й усвідомлюючі вірші не знати якими шпарами й піцинами просякали крізь греблю заборон, доставалися поза мур поліційних заходів у сульські та робітничі хати, до вчителів, міщен і духовників.

Чи їх віновні розуміло населення? — Скоріше пі! Скоріше інтуїтивно відчувало спраглим українським серцем їхню суть, хоча і в невиразних зарисах, розуміли — як уміли!

Але ніде правди діти, були й українські різні діячі, залякані й недоумкуваті, затуркані роками неволі, або засліплені ворожою московською псевдо-культурою, що сплющували, примітивізували глибокі думки великого поета і робили з нього то — «славянофіла», то — «народника», то — «монархіста-гетьманця», чи нарешті «соціаліста-революціонера»! Дійшло до того, що галицький радикал Коберський зробив з нього прихильника спільноти власності подавши на доказ такі слова:

«Чи с що краще, лучче в світі
Як у купі жити
З братом добром, добро певне
Пожити, не ділити».

Звичайно при цьому не подав той Коберський назви вірша — бо це в наслідування-переспів псальма Давидового, ті самі слова знайдемо в біблії — і треба хіба в такому разі уважати царя Давида за соціаліста!

Робили з нього апостола всепрощення і завзятущого демократа, але то все були лише хаотичні спроби використати авторитет і повагу Шевченкового імені для поширення своїх власників і дрібненьких ідей та ідейок. Мінялися погляди громадян, забувалися «нової ідеї» горлачів модних гасел, а Шевченко стояв могутньо і велично, як висока скеля серед розбурханого моря.

Але в 1920, по майже 4-літній впертості українсько-московській війні, вдалося червоним москвинам перемогти героїчну українську армію і окупувати більшу частину нашої Батьківщини.

І тепер вони, стали віч-на-віч проти Шевченка! Його не можна було ні розбити, ні усунути, ні заборонити, ні тим більше позбавити авторитету й популярності! Його ім'я було всім, воно височило над усіми фальшивими богами переможців...

Стародавні Римляни, коли підбивали народ, то саме для того, щоб перетворити його в слухняних рабів, а не розпалити нове полум'я патріотизму, завжди визнавали тих богів, яких мав поневолений народ за богів своїх, але ...другорядних! При тому дбали, щоб той «бог» поневоленого народу набрав дещо римського вигляду, це не зашкодить... Цим шляхом пішли й москви. Вони вирішили «прийняти» Шевченка в число «большевицьких богів», звичайно не на перше місце, а щоб його особа не надто вирізнялася, не надто разила — вирішили замаскувати поета!

До цього зроблено було такі заходи: 1) випущено було в світ багато «виборів із творів» і скорочених «народніх» кобзарів, (в таких збірниках завжди можна пропустити щось з творів і вирвати те, що падається — за поданим нижче рецептом. Пишемо: в біблії сказано — «немає Бога», бо і справді в біблії є такий вираз: «Безумний скаже — немає Бога»). 2) До всіх творів додано багато статей, «пояснень» і передмов та приміток до тих слів, яким треба надати невластиве значення і

3) організовано широко святкування Шевченка, на яких представляло поета таким, яким вони потрібували його бачити.

Так вдягнули Шевченка в маску людини, що уважала Росію за свою «ширишу батьківщину», почала писати з початку навіть вірші по московськи, весь час писала двома мовами (то московською, то українською), намагалася наслідувати різних Пушкініх, Жуковських, Некрасових і т. п. поетів, однаково добре ставилася, як до українців так і до москвинів, серед яких мала безліч щиріх приятелів, була надзвичайно демократично настроєна та пророкувала большевицьку революцію, а коли її писала про козаків та гетьманів — то такою «контрреволюцією» займалася в молодості, а зближившися з москвинами, сама почала соромитися тих своїх «гріхів молодості»!

Таким був великий поет наш у московській машкарі «суздальської роботи» і мав виконувати роль дамки на московській шахівниці.

Тепер, коли окупанти-москвини опинилися далеко поза межами України, мусимо в кількох словах нагадати, яким є наш великий кобзар без твої маски!

Особою, яка започаткувала справу викупу Шевченка на волю, яка її намагалася яко мога посунути вперед — був таки українець, Сошенко, москванин (Брюлов і Жуковський) не бачили в ньому українця, а тим більше не згадувалися, що він може стати великим українським поетом. Просто тоді поступові московські кола вели боротьбу за визволення закріпаченого московського селянства і на Шевченка дивилися як на талановитого кріпака, отже він був для них своєрідним «доказом» проти кріпактва — тому саме можна було організовувати лотерею, тому ця справа могла мати і мала успіх! Шевченко це добре розумів, тому Жуковському (якого портрет пішов на лотерею) присвятив саме «Катерину» — твір яскраво проти-московський, скерований проти рабового змішування українців і москвинів; автор не забороняє дівчатам кохатися, навіть радить, але додає «та не з москалями», бо москалі чужі люди, які мають «свою Московщину». Мати Катерини воліє, щоб її дитина загинула і «дісталася на жир галині» але не москалеві!

У вірші до «Основ'яненка» нарікає Шевченко, що там де ж'є він (Петербург) — «Московщина, кругом чужі люди», а до того зараз же «Тяжко, батьку, жити з ворогами!» Тому зрозуміло, що Шевченко в чудовій поезії «Розрита могила» маючи на увазі Переяславську умову, що привела до поневолення москвинами України, докоряє гірко гетьманові Богданові; наша Батьківщина там так промовляє: «Ой, Богдане, Богданочку! Як би була знала — у колисці б придушила, під серцем приспала б». А про тих всіх, що пішли співпрацювати з чужинчими начебто бачучи пророчимзором усіляких майбутніх чубарів, Мануйльських, Скрипників чи Тичин, звучи їх «перевертнями»,каже з сарказмом: «Нехай підростають, та помогуть москалеві господарювати та з матері полатану сорочку знімати. Помагайте недолюдки матір катувати».

Здається важко знайти більш виразні, більше переконуючі слова! Не диво, що москвани допікають нашему поетові й лайками й дотинкаами і «критичною» (Белінськ-ї), про що знаходимо виразні агадки у вступі до «Гайдамаків» і в гострій там же відсічі.

У «Сні» автор ніби у відповідь на безнастанині «поради» писати по-

московськи та спроби сягнути наслідки глузуванням, що він просто не вміє написати такою «високою» мовою — пише: «Говорить умію, та не хочу». Каже тому Шевченко так, що він вже написав перед тим і видрукував пару невеличкіх віршів московською мовою, щоб підкреслити, що пише він по-українськи з причин засадничих! Там же картає Шевченко себе, що повірив московському поетові, котрий вихваляв московську царицю, зві цього поета «тупорилим віршомазом» і бідкається, що сам він «дурний, на квиток повірів москалеві».

У «Невольнику» знова пише наш геніальний поет так: «Ляхи були — усе взяли, кров повиливали, а москалі світ Божий в путі закували!». І тому тут же зве гетьмана Богдана «недомудром» і «ледачим сином». Ціла містерія «Великий Льюх» є твором яскраво проти-московським, в якому виразно підкреслена симпатія Шевченка до Мазепи, того Мазепи, якого ненавидять усі москвани: білі, поступові, червоні, ніякі і т. д.! Вірш «Стойть в селі Суботові» — знова в цілому низкою докорів Богданові Хмельницькому, який на думку Шевченка «занапастив спироту Україну», віддавши її «приятелям» — москваним!

Подані приклади взяті з віршів, що писані в різні роки — отже не були висловом хвилевого настрою, а глибоким перекопанням поета.

Бесмертний Тарас захоплювався героїчним минулім нашого лицарського народу, кажучи, що «тієї слави козацької повік не забудем» і сам поет дійсно також до кінця життя пам'ятав про великі вчинки предків, що в уяві поета «виступають пишними рядами ...отамани сотники з панами і гетьманами, всі в золоті». Захоплюється Шевченко героїзом бідного наймита Яреми і безкомпромісовою принциповістю Гонти, що вірний своєму слову вбиває власних дітей вихованих матір'ю-полькою на поляків.

Дрібні сучасники любили писати про Тараса Шевченка, як про «апостола євспрощення», але «Кобзар» управнює нас лише ствердити, що герой поета, найбільшу особисту кривду, коли ворог вже впав — прощають (як де належить кожному лицареві), але кривди України не прощають ніхто і ніколи, сам же поет каже, що він доки Україна в ярмі — «не знає Бога!»).

Самозрозуміло, що ті люди, які навіть тому, хто не лише не впав, а навіть не виявив каєття за безліч злочинів під час України охоче «прощають» усе і сідають з ним до спільног столу — не мають права покликуватися для прикривання своєї безхребетності на твори одного з перших провідників безкомпромісості. Ще ж Шевченко пишучи Гоголеві нарікає, що тепер «не заріжте батько сина, своєї дитини за честь славу, за братерство, за волю України. Не заріжте... викохає та й продасть ...москалеві».

Знає Шевченко добре, що страшні злidi села, страшна обурююча кріпацька неволя, страшний визиск бідної людини, деморалізація і розклад козацької старшини та величезна кількість разбещеніх «панів-павовласників» не української народності (байстрюки Єкатерини) — все це в наслідок чужинецького та московського панування, все це утворює добрій ґрунт для більшої і легчої колонізації москвичами України. Знаючи це, пише він ряд полум'яних закликів до впертої й завзятій боротьби.

Як справді ставився Шевченко до московських письменників ба-

чимо з того, що він дав цілком негативні оцінки творам Некрасова, Островського, Потехіна і навіть Льва Толстово. Про інших не згадує добрым словом, а свої вірші присвячує Котляревському, Квітці, Гоголю (якого слушно уважає за українського письменника), але за винятком «Катерини» присвяченої Жуковському (зрозуміла чесність, а заразом задекларовання свого національного я) з московських письменників — нікому нічого.

Не він звичайним і беззастережним демократом, тільки вже тоді, в ті далекі часи бачив він головну хибу демократизму і тому писав:

«А на громаду хоч наплюй
Вона капуста головата»

стверджуючи тим право справді знаючої, справді ідеальної людини не оглядатися на громаду, яка має розміром велику (спільну) голову, але таку ж мудру як і у капусти!

А духовною культурою він стояв безперечно вище за них — порівняйте хоча прекрасну, високошляхетну «Марію», свого «простонароднаво» поета з насмішкою порнографічно-блюзнірською «Гавріліядою» високородженого, брудного варвара — Пушкіна!

Ще на закінченні відмітимо, що сам Шевченкоуважав гріхом те, що мусів написати дещо по-московськи, як він писав «сповідатися кацапам черствим кацапським словом!». А твердження людів, які воліють замаскованого Шевченка, начебто він потім відшурався «козацької романтики» і став майже «общероссом», є нахабні вигадки, бо пише він в 1847 році «Іридавець», де видна в'язана симпатія до гетьмана Мазепи і «Чернець», в якому чуємо проти-московські потки; у 1848 році «Ой, чого ти почорніло?», «Вибір гетьмана» та «Кінець Дорошенка»; у 1849 році «Нашо мені женитися», у 1859 році присвячує (такий же як і попередній) вірш Богданові «Якби то ти Богдане п'яний», а в 1860 році (себто пів року до смерті) у вірші лає зрадників Галагана і Кочубея — приятелів Росії!

Так виглядає справжній поет без московської маски і бреше* без сорому будучи на московських послугах Сосюра коли пише:

«Коли б Шевченко жив тепер, —
Він був би членом Ве-ка-пе!»

Ні, він не Тичина, не Сосюра чи інший Кочубей! Він — в Тарас Шевченко.

(Волинь).

DEMETRIUS

Донцов і Липинський

Саме зіставлення цих двох імен мусить викликати не в одного з нас читачів реакцію подібну до електричного струму, що його викликає злуха двох полюсів. Бож справді, вколо сих двох імен полягається від двох десятків років українська політична думка. Під знаками

сих двох ідеологів стоять два табори, що ділять нашу національно-політичну арену бодай закордоном. Зрештою сі дві людини були політичними противниками в житті і не жалували сарказму та нападів одна супроти другої.

А в тім чи не маемо тут до діла з доволі розповсюдженім об'явом, коли два кровно споріднені брати є в той самий час найбільш залими ворогами. Або з іншим об'явом, коли дві протилежності стикаються. В кожнім разі обидва наші політичні письменники є знаменними для нашого часу, обидва стоять на тім самім перехресті доріг, обидва служать дороговказами для наших сучасників. Але кожен з них приходить до того перехрестя зі свого боку, звісі позірна протилежність їх прямувань. А до того ж обидва мають пристрасті, ексклюзивну вдачу, звідси їх стороннічість і взаємна нетерпимість.

Протягом останніх двадцяти років українське життя перебувало і подій відбувались ніби під монопольним впливом думки Донцова. На Донцові виховалось покоління, що приходило до голосу по революції. Воно то винесло на своїх плечах московсько-большевицький режим то польсько-державну займанщину. Боротьба з останньою була впovні надхнена Донцовым так само, як і ідея української національної революції, що набрякала і тужавила по всіх землях. Лишається загадкою, як поляки не здавали собі з того справи і могли толерувати в себе огнище донцовської думки, що ним був Літературно-Науковий Вісник. Але чи ж то єдиний приклад польської короткозорості? Натомість Свости не переочили Донцова і викляли його по всім правилам комуністичної секти.

Натомість Липинський до останнього часу цікавив серед українського громадянства хіба невеликі гурти його вірних, що дивились на Листи до Братів Хліборобів, як магометани на Коран і вчили та товмачили їх, як жиди Талмуд. Та не цікавились Липинським одиниці, непричентні до гетьманського руху і які маючи ширший виднокруг, доглянули в його писаннях цінні вказівки до пізнання нашої історії та сучасності. В укр. політичнім житті Липинський відогравав дотепер скорше негативну роль, єднаючи людей, які не були в стані погодитись з духом нашого революційного часу і ставили йому опір. Під тим оглядом Липинський, його ідеї і його чинність є виразно реакційними, що не мало утруднило нашим сучасникам підхід до нього.

Щодо понять революційності і реакційності, то треба зазначити, що вони релятивні і в часі і в просторі. Справді, чи ж соціалістичні ідеї, донедавна так крикливо революційні, не є нині наскрізь реакційними? Вони протиставляться стихійній органічній перебудові ладу в Європі, а може і в цілім світі. А знов же двигуни цеї перебудови, фашизм і нац. соціалізм, оперлися не на одно з гасел, які донедавна вважалися назадницькими, як от хоч би націоналізм. Тож ужиті нами категорії не можуть служити для кваліфікації правильності чи хибності ідей чи чинів, лише для характеристики наставлення у відношенні до дійсності. Що іншого в питанні людей і їх чинності. Тут ці терміни мають чи то позитивний, чи негативний зміст.

В наслідок цих подій і в силу природної еволюції нашого громадянства тепер даетсяя помітити деяке послаблення інтересу до Донцова, натомість в розмовах і в писаннях дедалі частіше з'являється ім'я

Липинського. Знаємо середовища, де ученики Донцова, які вссали його ідеї майже з молоком матері, починають мати, не так до ідей як до особи їх автора, сильні застереження. Знов же бачимо, як прихильники гетьманського руху, запостерігаючи зрист зацікавлення Липинським тішаться, ніби то було знаком зросту їх політичних впливів.

В дійсності не йде о зміну відношення сил, лише о дальше наверстування української політичної думки ідеями, що дозрівають в житті і свідомості. Ідеї Донцова вже так засвоїлись нашим загалом, що перейшли ніби в підсвідомість і ніякі застереження не позбавлять наших сучасників влади над ними. Ідеї Липинського шойно доходять до свідомості того загалу і щойно зачинають ним засвоюватись. Вони входять в нашу революційну дійсність, скоріше сприяючи перебудові життя, а ніж гамуючи її. І сам факт співжиття і співділання ідей різного походження в тих самих середовищах свідчать про їх спорідненість.

Грунт, на якім виростали основні, підметові ідеї обох наших політичних письменників був той самий, а власне: отримання західно-європейського духовного досвіду з життєвим досвідом східно-європейським або інакше: сприймання нашої нац. дійсности крізь призму ідеї заходу. Обидва досвіди переїжджають нашими авторами неоднаково, звідси їх розбіжність, але не суперечність, як то комусь, а може і самим авторам, могло здаватись. Кожен з них виїх в саме ставлення, а тим більш в розв'язування проблем щось свого питомого, індивідуального, але і то їх не порізнило грунтовно. І не даром в останні часи ім'я Донцова починає дедалі більше в'язатись з поняттям «традиціоналізму», гарольдом якого був Липинський.

Як духовий так і життєвий досвід Європи, мов той бог Янус, все мали два обличчя, а яких одне звернене на Заход — обличчя латино-романської цівілізації, а друге на Схід — обличчя германо-слав'янської культури. А в тім в самій основі європейської цілості східний і західний первєнь стисло захоплюються, включаючи в себе переходові землі, як від романської Єспанії пересякненої арабськими впливами, або колишньої Еллади, що дала підмет римської цівілізації, щоби пізніше противставити Римові — Візантію.

Приглядаючись нашим авторам, дається помітити, що основні перви європейської духовості відграють в їх світоглядах рішачу роль, але дозується неоднаково і в кожного на свій спосіб.

Донцов є більший до германо-слав'янського світу, і то як своїми формальними ав'язками, так і цілим своїм наставленням. Впливч Ніцше у него дуже виразні і мабуть йм він завдячує свою принадлежність до культу Діоніса, культу первісних, стихійних сил, культу життєвого гону. Не раз і не два закликає Донцов своїх земляків плекати в собі свіжий інстинкт, заміловання до руху, до змагу, до розкошів борні і перемоги. І сими закликами Донцов зробив своє. Він розбудив в молодому поколінні дух зачіпності, волю до заборності, охоту до ризика, себто той духовий імперіалізм, без якого жадна жива істота, а тим більше нація, неминуче паде жертвою, замість стати переможцем в житті.

Зонсім шоїшого Липинського. Цілою свою істотою він є більшкий латино-романській культурі, генієві західно-європейських народів. Само собою напрошується порівнення його з французаами Моррас і Барес,

що є характерними виразниками зах. європейської духовості, висплеканої на спадщині інтелектуалістичної Еллади і тверезого розуму Рима. Розум, ба навіть розмисл, а не інстинкт чи інтуїція є тут вирішальним чинником духового життя і чинності. Саме почуття є пересякнене наказами інтелекту. Сей романський світ є світом Аполона, генія викінченності, зрівноваженості, гармонії. Се є світ унітії в певні, ясно означені рамки а тим самим обмежений в своїх розвоєвих гонах і осягах.

Природа духових джерел, з яких наші автори черпали науку, по-значилась на цілім стилі їх думок, на почуттях їх, на самих формах вияву і вислову їх.

Донцов є більш поривчастий, загонистий, незрівноважений. В нім сильніша стихія і то стихія, як германського напору, так і слав'янського, скоріше українського гону. Відомо, що германо-слав'янському світові бракує здібності до пластичного оформлення, тож не дивно, коли і нашему авторові бракує форми. І не даром з романських авторів для него найближчий Сорель, що в своїх писаннях і теоріях, зрештою дуже цінних, доволі хаотичний. Ідеї Донцова не укладаються в якісь рамці, вони часто густо взаємно собі суперечать а тому не творять і не можуть творити певно-устійненої, внутрішньо зрівноваженої системи. Його виклад рвучкий, експресивний, промовляє не так до розуму, як до уяви, а тому Донцов мав величезний вплив на молодь. Його впливи сягають на саму підсвідомість і тому вони будуть трівкішими, як інші і переживуть самого автора, а може і його славу.

Інакше є з Липинським. Сей не вважаючи на пристрастність вдачі і нахил до сторонності, коли то не були лише наслідки його недуги, є глибоко зрівноважений і внутрішньо розмірений. Безперечно той факт, що він належав до зах. католицької церкви і то не лише формально, багато спричинилось до його внутрішньої дисципліни. Він є більш пластичний в думанні і вислові, а головно більш синтетичний, як Донцов. Тим то Липинський потрафив дати остаточне оформлення не одному моментові напої історії, а головно Хмельниччині. Свої думки на політично-соціальну суть українського життя він уняв в систему, виложену в «Листах до Братів Хліборобів». В тій системності є сила і в той самий час слабість Липинського, бо ради неї він мусів викристи не одну правду, щоби нагнути її до згори поставленої тези. Для прикладу досить пригадати надмірно суворий осуд нашої інтелігенції та народів мас і віблювання провідної верстви, а що найменш замовчування її великих провин перед нацією. Тим не менш його теорія творить цілість і «грає».

Зіставляючи сі дві постаті можна твердити, що наколи Донцов є висловом динаміки українського національного генія, то Липинський є виразником його статичних тенденцій. Річ очевидна, що обидва змагання до гону і до рівноваги є однаково природні і навіть нормані. Інша річ, що в залежності від внутрішніх і зовнішніх обставин в суспільстві беруть гору раз одне з них, раз друге, звідки перевага в житті раз революційного наставлення і чину а раз консервативного. Україна перебула досить затяжну революційну хвилю і внутрішньо вона підготована для спокою, щоби зализати свої рані, щоби відсапнути і взяти новий розгін. Але чи на те дозволяють нині зовнішні обставини,

то інша річ. В кожнім разі два перві тепер змагають в лоні українського народу, а звідси підвіщенна увага до двох авторів разом.

Чи не сей стан внутрішнього кипіння, що його пережила Україна, готуючись і переводячи протягом останніх сорока років ряд революцій, в яких інтернаціональна ідея відогравала не останню роль, чи не сей стан, кажемо, поділав на Донцова, коли він виступав перед нами ніби, абстрагуючи від історичної національної традиції. Справді, чи не характерно, що майже ціле його обґрунтування українського націоналізму побудовано скоріше на прикладах інших народів, як українського і цітати чужих авторів чи не є головним матеріалом його теорії? Що-правда Донцов пригадувє деякі історичні постаті і моменти, залюбки покликається на Шевченка, Л. Українку, "як духових батьків українського націоналізму, але чужі думки і постаті забирають у нього незрівняно більше місця і мають багато більшу вагу. Безтрадиційність Донцова виявилась чи не найбільше в його розправі з Драгомановим, якого він анатемує за те, що той був сином свого часу, себто демолібералом XIX ст. Як бачимо провінца є подібна до первородного гріха, який людям доводиться покутувати протягом цілого життя, але за який ще нікому не відмовлено вступу до раю.

Щодо Липинського, то ми вже зазначали впливи на нім чужинні і то зах. європейських мислителів. Але ті впливи у нього не так формальні, як органічні. Вони не виступають надто виразно і навіть коли ходить про Сореля, то думки хвалебника революційного синдикалізму у нашого автора служать скоріше для поборення революції. В кожнім разі Липинський є наскрізь традиціоналіст, він шукає і находить опертя для своїх теорій в минулому України. Почуття історичного в него дуже сильне. Ціла його система соціально-політичного устрою побудована на вказівках минулого. В сім знову сила і в той же час слабість Липинського, який часом загіпнотизований видивом минувшини, забуває, що історія не повторюється, що побіч так зв. вічних, загальних законів суспільного життя, еволюція нераз імпровізує події і об'язи.

Дуже цікаво зіставити постаті Понцова і Липинського на тлі взаємовідносин України з Московщиною. Тут виявляється в досить парадоксальній, але вражаючій і не позбавленій логіки формі різниця між двома ідеологами.

Як ми зазначали, Липинський своїм походженням, вихованням, цілою своєю істотою далекий Росії, так далекий, як далекий Рим Москві. Тим часом Донцов, що вийшов з херсонських степів і почав політичну діяльність в рядах російської соц. демократичної партії, є близький Евразії. Донцов є запеклим ворогом Московщини і чи не є його найбільшим подвигом, що він проломив глибоку діру в підсвідомім московофільстві Українців, спеціально передреволюційного покоління.

На останку ще одне зіставлення, але сим разом не в ділянці ідей, але в площині реалізації їх, застосування до політичної практики. Тут обидва наші ідеолози зазнали доволі дошкульних невдач, хоч і не поразок, причини яких мають в обох випадках певну внутрішню аналогію.

Донцов, ідеолог українського націоналізму, шукав ліків на нашу безодержавність в розбурхані в українськім народі життєвих гонів, а

також підноси вагу в історії сильної особистості. Воля до життя, до влади, гін до чину є ляйтмотивом всіх його писань. І сталося так, що деякі з його прихильників зробили з культу волі альфу і омегу політичної мудрости. Їм стало здаватись, що досить лише захотіти, сильно захотіти, щоби їх бажання здійснилося без огляду на зовнішні обставини, ба навіть на внутрішні спроможності їх. Саме такої психологичної помилки допустились у нас певні групи, де ексклюзивність дійшла до нігілізму, прінціповість виродилася в безоглядність, а неприєднаність в сліпу затятість і то не лише в теорії, але і в політичній практиці.

Відповіальність Донцова є в даннім випадку скоріше негативна і полягає в тім, що він викликавши націоналістичний рух не дав йому твердих берегів, які би перешкодили рухові вийти зного природнього ложбища. Донцов опинився поза рухом, в кожнім разі поза Організацією Українських Націоналістів, мабуть з тих самих причин, з яких не міг задержатись в інших організаціях, що до них колись причалював. Він не лише не прикладав рук до реалізації голошених ним ідей, але не уточнив їх в формі якоїсь політичної чи соціальної програми. Донцов кидав гасла, витворював настрої, і на тім обмежувався. Тут унагляднюються невистарчальність Донцова. Попишаючи на боці питання способів і шляхів здійснення його ідей, питання практичної політики і тактики, він своїм браками ніби потверджував думку про другорядне значіння сеї проблематики.

В такім, а не іншім ефекті донцовської науки годі недобачти наслідку його беатрадиційності і браку змислу історичного. Його ідеї недосконало пов'язані з українською дійсністю, з реальним соціально-політичним підложжям, вони надто абстрактні, а тому легко віцеплюючись в душі, тяжче закорінюються в життя. З другого боку Донцов бачив зах. європейський світ дещо однобічно. Правильно скопивши вагу рушійної сили в європейській цивілізації, він не доглянув контролюючі і формуючі чинники, що так важні в тій цивілізації і якими є розмисл і розум. Він не поставив їх на сторожі стихійного гону і тим не дав йому гальма так потрібного для важного організованого руху.

Ціла літературно-наукова праця Липинського стреміла до обґрунтування теорії українського монархізму в формі дідичного гетьманату. Він так часто і уперто повторює свою основну тезу, що не дивно, коли його читачеві зачинає здаватись, що гетьманство, як магічна формула, в будь якім застосуванні і без огляду на особу, що її втілює, забезпечує ніби автоматично розв'язку української національно-державної проблеми. Сего мабуть не думав сам автор і покладаючи наголос на інституцію, він не легковажив питання особи. В кожнім разі Липинський вирікс Скоропадського, коли побачив, що цей не надається, щоби втілювати і символізувати ідею монархизму в Україні.

Як до сего дійшло, варто пригадати. За часів української революції Липинський стояв остроронь руху, що виніс ген. Скоропадського вгору. Допіру пізніше пристав він до групи, що підпирала гетьмана, але служив так йому, як Українській Державі. Тому власне лішився на пості українського дипломатичного представника і за часів Директорії, яка скинула Скоропадського. Пізніше по закінченні збройної боротьб, опинившися на еміграції і пишучи свої «Листи до Братів-Хліборобів» та

шукуючи за живим символом гетьманської ідеї, він звернувся до Скоропадського, але завівши на своїх сподіванках, щодо особистих прикмет цього сстанинього, відмовився від нього. З цієї пригадки минулого вже видно, як мало мають слушності скоропадськівці монополізуючи Липинського для себе.

На сій нейдачі Липинського завважили в великий мір його негативне ставлення до сучасної Європи. Він, як і сучасник Наполеона француз де Мейстр, ненавидів революцію органічно. Тому для него була несимпатичною та глибока перебудова, яка за його часів вже підготувлялась в Європі за проводом італійського фашизму. В своїм шуканні розв'язки різних соціально-політичних проблем, він радше нав'язувався до минулого і так прийшов до ідеї клямократії та монархізму, як рецепти на українську бездержавність, як рівно до особи Скоропадського, як представника давньої земельної аристократії, що на його думку є державно-творчою клясою, як були нею англійські лорди.

З вищепереданих двох прикладів видно, як далеко сягають в своїх практичних наслідках теоретичні установки наших ідеологів, якою луною відбиваються в житті не лише те, що вони голосили а також те, чого вони не договорювали. Недотягнення чи перетягнення в оцінках, недовершеність чи перепрадьовані тутість їх концепцій тим більш дастися відчути в національній дійсності, чим стисліше обмежуватиметься одним з них, замикаючи очі на другого. Противно, коли підходить до цих обох однаково критично, свідчення одного з них доповнююватиме осяги другого. Але для нас не улягає сумніву, що в основі вказівки Донцова є більше начасі і лішче відповідають вимогам нашої доби, як теорії Липинського.

М. КУРЕНІВЕЦЬ

Більше світла

Серед численних фальшивих легенд, що мають своїм завданням створювати у нас неправильні погляди на наше історичне минуле, існує в колах переважно середньошкільних, а почасти й високошкільних професорів-україністів легенда про велетенські впливи Драгоманова на Івана Франка, в той час, як доцільніше було б обмежитися констатуванням дійсно великих впливів Драгоманова (з тогочасного покоління) лише на Михайла Павлика і ні на кого більше.

Зрештою у фахівській літературі справа цих впливів Драгоманова на Франка трактується без зайвих епічних (а навіть і ліричних) перебільшень.

Один поважний дослідник біографії та творчості Франка уважає, що: «Першим політичним учителем, що під його програмою міг молодий Франко підписатися, хоча не знати його особисто, був побіч В. Нарроцького, що поміщував цікаві статті в «Правді», О. Терлецький, і через те цінить його наш поет і пізніше дуже високо й не вважає М. Драгоманова за свого політичного вчителя, як це роблять загально критики на підставі Драгоманівських листів до редакції «Друга», що мали величезну вагу для галицької молоді й робили на неї великий вплив.

«Навіть у листі до Драгоманова відмовляє йому Франко вілливу на зміну свого політичного світогляду й підкреслює інший вплив на себе. Тут уже Франко не був би замовчував, якби було інакше. В разно читаємо в листі (Франка до Драгоманова з 26 квітня 1890 р.): «З Ваших листів до редакції «Друга» я вигинав лише тільки, що треба знайомитися з сучасними писателями, якщо читати Золя, Фльобера, Шпільгейна, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенєва та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена й т. п.». А. Музичка: Шляхи поетичної творчості Івана Франка, Одеса, 1927, ст. 16—17. Повний текст наведеного тут листа Франка уміщений тут у т. I. Творів Франка, видання Книгоспілки 1925 р.

Взагалі досить твердо вкорінена й поширенна в суспільстві легенда про присяжність Франка до московофільського табору перед знайомством з листами Драгоманова до редакції львівського студенського журналу «Друга» — є цілком безпідставна. Для того, щоби це вияснити, мусимо уважно переглянути вже Музичкою цитованій автобіографічний лист Франка до Драгоманова.

Отже в цім листі є цілком виразні відомості про захоплення поезією Шевченка ще в нижчих класах гімназії, про збірання народних пісень, про писання фонетикою і переконані суперечки — з учителем старорусином. Франко в цій листі м. і. пише:

«В нижчій гімназії я читав дуже мало. Перша книжка друкована фонетикою, що попала мені в руки, то було львівське видання «Переяславської ночі» Костомарова, але я не зрозумів ані язика, ані річи. Так само не зрозумів я «Русалки Дністрової»... За то Шевченка (львівське видання) я вивчив майже всього на пам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, которую учитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!).»

Про те, що було у старших класах Франко подає: «Я писав фонетикою і провадив за неї горячі спори з учителем історії і старорусини, дром Антоновичом. Від Сельського я дістав був перші річки «Правди» і читав з них тільки белетристику українську: Стороженка, Марка Бовчка, Куліша, Шевченка, Руданського, Мирного. Цей останній (крім Шевченка і Марка Бовчка) зробив на мене найсильніше враження своїм оповіданням «Лихий попутав». Публіцистики і «наукових» річей в «Правді» (крім розборів Шевченка, котрі мені не подобались) я не читав».

По скінченні гімназії в Дрогобичі поет рушає на університетські студії.

«Прийшовши до Львова до Академічного Кружка, я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були досі майже зовсім чужі і не зрозумілі, то й очевидно не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей то на той бік... Сам я в спорах кружкових не грав майже ніякої ролі, а хоч у «Друзі» мусів з разу друкувати «язичієм», то все таки у себе писав фонетикою і народнім язиком». Франко. Твори під ред. Лизанівського, т. I., ст. 175, 177, 178.

Отже слід уважати, що вплив на Франка знаних листів Драгоманова до редакції «Друга» був справді досить обмежений, а вже за цілковито легендарний належить уважати широко розповсюджений погляд, що «без Драгоманова Франко був би пропав для України». Як

видно з цього листа, Франко ще в середній школі був добре обізнаний з українською літературою, а в радикально-московофільській редакції «Друга» опинився випадково, головно через попередню неознайомленість з політичними питаннями, бо ж його перед тим, як свідчить цей лист, цікавила тільки література, а публіцистичних розправ він зовсім не читав.

Так само дивиться на справу й такий близький товариш юнацьких років Франка, Михайло Павлик, що також близько стояв до редакції «Друга», отже мав можливість безпосередньо знати самому все, що торкається цієї справи. Павлик писав:

«Франко почав писати зразу — ще в гімназії — по українськи й фонетикою (під впливом м. і. Івана Верхратського, свого вчителя), потім (1876 р.) пристав до московофільського «Академічного Кружка» майже виключно через те, що той видавав студентську beletrystично-наукову газету «Друг» і тут дійсно попав був у закруг московофільський, а властиво рутенський, уживаючи в своїх писаннях і «етимології», доволі чудної, хоть усе ж тає й ті його писання були українські що до мови... Уже з сего видно, що властивим московофілом — навіть у чисто галицькому значенні — Франко ніколи не був, до того, що не терпів навіть і найкращого, що було в тодішньому московофільстві — руху народного, викликаного в початках 70-тих років Наумовичем, особливо ж особи Наумовича — найвизначнішої серед московофілів і дуже симпатичної» (Михайло Павлик: Холмщина і Україна. Діло, Львів, 22. VI. 1908 ч. 137).

Франко справді не зносив чомусь дуже симпатичного для Драгоманова з Павликом отця Івана Наумовича, систематично поборював його московофільську акцію в пресі, називав «Безумовичем» у віршах і навіть у прозі й тп. Але це зрештою в даний момент нас не дуже обходить. Цікавіше те, що Павлик тут зазначає про впливи професора Верхратського за гімназіальні років на Франка. Пізніше Франко розійтися з Верхратським, між ними відбувалася навіть досить жвава полеміка на літературні теми переважно, хоч і не виключно, бо почасти це була й суперечка особиста. Тому може Франко й не агадав про Верхратського в листі до Драгоманова.

Досить влучно характеризує відносини між Франком та Драгомановом знаний народний трибув та історичний письменник, Володимир Будзиновський, що у своїх спогадах п. н. «Смішне в поважнім» писав:

«Франко, правда, був під деяким впливом Драгоманова, але мати вплив на когось, то ще не виховати його. Франко виховався чи виховала його величезна і різнопородна світова література. Той вплив, який Драгоманів мав на Франка, лише в'язав духа цього великого українця. Дух Франка розпростер широко свої крила аж тоді, коли, — як це сам казав, — увільнився з-під впливу Драгоманова» (Нові Шляхи, Львів, Жовтень 1930, ст. 67).

Зрештою не слід уважати, що Драгоманов у своїх знатих листах до редакції «Друга» намагався за всяку ціну зробити з співробітників «Друга» конче українців. Він виступав лише проти «рутенства» — не більше. Дуже докладно освітлює справу листів Драгоманова до редакції «Друга» Др А. Е. Хиляк у своїй ювілейній статті «Ідеологія и раз-

витіє общественно-національної мисли галицько-руського студенчества», надрукованій року 1932 в ювілейнім збірнику «Вешня Води», що був присвячений 60-літтю існування т-ва «Друг» у Львові.

Др А. Е. Хиляк так освітлює епізод з листами Драгоманова до редакції «Друга» (перекладаємо його слова з московської мови на українську):

«Подією, що створила в житті «Академического Кружка» нову епоху, були три листи М. П. Драгоманова, надруковані в журналі «Друг».

«Драгоманов, що де того встиг побувати в Галичині, до дрібниць ознайомився з її суспільним життям. Людина з величезними талантами, всебічно освічений, душою відданий поступовим ідеям свого часу, Драгоманов поставив собі завданням сприяти перевихованню галицької інтелігенції, що понад вуха втопала в самозадоволенім незнанні, й не на один десяток років заостала у своєму розвитку.

«Свідомий того, що молодь — найбільш піддаєний та вражливий елемент, Драгоманов звертає свою увагу на «Академический Кружок», що об'єднував більшість галицької студентської молоді обох напрямків».

«У своїх листах до «Друга» він заторкує всі хвилюючі питання свого часу»...

Далі др. Хиляк викладає не менш красномовно і з не меншим пістетом супроти особи Драгоманова:

«Бажаючи наблизити молодь до рідного російського сходу, а особливо народнimi масами, Драгоманов буквально відкриває галичанам общерусскую літературу. Він бачить заложені в ній здорові народні й загальнополудські основи й вказує на її добротворний вплив, здатний викликати в галичав переоцінку віджилих ідей шляхетської культури, рабського сервілізму та вуального рутенського патріотизму й направити розвиток галицької галузки малоруської народності на шлях справжнього поступу.

«В області національної ідеології Драгоманов, боронячи права малоруського язика на народа на самостійний розвиток, не зрікається об'єднанням руської та української націй, але він вважає його рідним і українцеві галиччанинові...»

«Проте ідеї, що їх прищіплював Драгоманов, вплинули лише на одиниці. Кинені на непідготовлений ґрунт, вони випередили розвиток червонорусської суспільності на добрих три десятки років» (Вешня Водя. Львів, 1932).

До цих темпераментних та красномовних рядків дра Хичняка слід додати, що сам Драгоманов у 70-их роках XIX століття у своїх листах до петербурзького професора М. Стасюлевича пише про те, що він (Драгоманов) у своїй журнальній діяльності в Галичині й для Галичини обстоює програм «адорового обрусання Галічан» (Див. «М. М. Стасюлевич и его современники в их переписке. Под. ред. М. К. Лемке, т. 5. Петербург, 1913, ст. 194, 203, 205, 211—213).

Взагалі треба підкреслити цілковиту правильність погляду А. Музички щодо глибини і тривалості ідейного зв'язку Франка не з Драгомановом, а з Навроцьким, твори якого так старанно видав по його передчасній смерті Франко у 1884 р. Франко цілком неорганічно опинився в гурті сторонників Драгоманова, з яким у нього вічно повставали

то менші, то більші непорозуміння й конфлікти, — головним чином саме через те, що «вождеві» занадто були ясні прихильність Франка до Навроцького і ціла пезнищимість нахилу Франка до ідейного кругу Навроцького, з яким у Драгоманова дійшло до цілковитого розходження і розриву па групі пеможливості погодження між націоналізмом Навроцького і московофільством в інтернаціоналістичнім убранні — яке саме тоді почав Драгоманов кольпортувати до Галичини.

Через ціле кількадобове листування Драгоманова з його найвіддаїшим учнем М. Павликом червоною ниткою простягаються скарги на Франка, без яких не обходить майже жадний лист Павлика до шефа і в численних листах шефа також немало гірких скарг на зрадливість і змінність Франка, але не слід брати ці обвинувачення занадто трагично: одинока притила їх лише та, що Франко дуже часто прополяв свою охоту до співпраці з тогочасним національним табором українства — головним чином з київською Старою Громадою і часто чинив після директив з Києва, з яким у Драгоманова від самого початку перебування на еміграції були не близькі відносини, а з кожним роком все більше приходило до неминучого розриву, з тих самих причин, з яких стався раніше і розрив з Навроцьким.

Характерним прикладом критичного ставлення Франка до ідей тоді в молодих його літах пим ще шанованого Драгоманова може бути його лист до Івана Белєя з 16 жовтня 1881 р., де м. і. читаємо:

«Що з біографією Гоголя? Ладь сам, тільки з узглядненням, а хоч би і з виписками із Драгоманової «Література українська, великоруська, російська і галицька» («Правда» за р. 1873). Там про Гоголя богато і гарно пописано. Тілько до висказу Драгоманова, буцім то Гоголь і для українства більше зробив ніж ціла українська література враз із Шевченком, додати би примітку, що хоч Гоголь і зробив богато для прояснення думок української інтелігенції, то 1) проясняв ці думки в напрямі загальнолюдським без згляду на народність, а пишучи по великоруськи радше відводив українців від українства ніж приводив до нього, 2) задля той же причини його писання не дійшли до рук українського люду, як дійшли й доходять твори Шевченка і не могли мати для нього прямої ваги». Культура, Львів, лютень 1925, ст. 48—49.

Тут і праця Драгоманова похвалена і разом з тим внесена кардинальна поправка до явно російських поглядів Драгоманова.

ОЛ. ПАРАДІСЬКИЙ

Різдво в старому Харкові

Малюнок.

З того часу, як старий січовик Іван Харкач заснував невеличку Паланку на збігові річок Лопані й Харкова, проминуло трохи не 100 років. Колишній хутір з деревляною огорожею — козацькою фортецею виріс на кілька сполучених одна з одною слобід та перетворився на справжнє і, як на тогочасне міріло, досить таки велике українське місто.

Був перший день Різдва Христового року 1742. Ясне зимове сонце кидало проміння на засніжені вулиці, майдани й дахи будинків старого Харкова. Над містом пливли святкові дзвони. У Покрівському монастирі, в Миколаївському та Успенському соборах, у Благовіщенській, Михайлівській, Пантелеймонівській церквах — скрізь уже кінчалася різдвяна Служба Божа, і святково прибрані харків'яни, вхідячи з храмів великими й малими групами, заповнювали вулиці. Радісний, веселий гамір, взаємні вітання з святом, перегукування, побажання, жарти лунали над містом.

Особливо людно й гамірно було на розі Чапчиної та Сотницької вулиць у центральній Соборній парафії. Харківський суддя, пан Квітка, що в цей час повернув на санках з-за рогу Сотницької вулиці, примушений був спинити коні, бо дорога перед будинком багатого козака Олекси Богомаза аж вирувала від численного натовпу. Люди тиснулися до воріт Богомазового подвір'я, звідки долітали звуки хороної пісні.

Залишивши санки з візником на вулиці та здоровкаючися з людьми, які чимо давали йому дорогу, пан суддя увійшов на подвір'я. Вони було рясно вкрите дітьми, парубками, дівчатами, молодицями, поважними козаками й міщанами.

Виокремлювалися в натовпі сині жупани козацької старшини та мундири міських урядовців. Посеред двору, як раз навпроти ґанку, у вільному від людей колі розташувався гурт співаків. Це були спудеї, щебто то учні Харківського Колегіуму, вищої духовної школи столиці Слобідської України. Саме тоді, коли пан суддя наблизився до ґанку, хор заспівав урочистого тропаря:

Пін'ю врем'я і молитві час,
Христос рожденний, спаси всіх нас!

І лише тепер пан суддя побачив те, що притягало пильну увагу всіх людей на подвір'ї та на вулиці. На ґанку, перед хором спудеїв, на низькому помості стояла деревляна ятка майже в півтора метри заввишки та метр завширшки. Ятка мала дашок з двома маленькими церковними банями, на яких були золоті хрести, а між ними — велика 12-кутня зірка з малюнком Різдва. Короб поділявся на 2 поверхні, що являли собою дві мініатюрні сцени, на яких виступали актори-ляльки. Це був традиційний український різдвяний вертеп.

Тільки ю замовка пісня хору, на кону долішнього поверху з'явилася фігурка паламаря, одягненої в сірий, китайковий підрясник. Він підійшов до дзвона й тричі вдарив билом. Тоді раптом запалали свічки й освітлили сцену горішнього поверху, з яслами, де народився Христос. Знову зачунала урочиста пісня спудеїв: «Ангели, знижайтесь!» І її на заклик хору згори злетіло двоє ангелів, радісно співаючи про «Рождество Спасове мирові пророками передсповіщене».

Розпочалася вертепна різдвяна дія. Мініатюрний кін увесь заповнився рухом, діалогами, жвавими сценками й картинами з незабутньої священної драми. Ось у супроводі хорової пісні «Слава в вищих Богу» на кін вступають українські чабани Грицько й Прицько з ягнят-

ком на руках, розповідаючи про те, що вони «ягня принесли із сільського стада, нехай же буде адорова вся наша громада».

Побожно віддавши свій дарунок Новородженному Спасителеві, пастухи радо танцюють під дудочку та приспівують «Зуба, зуба на сопілку!»

Тимчасом посередині нижнього поверху на царському троні появляється потворна лялька — «жидівський цар Ірод» з люто виряченими очима і горбатим носом, рудими пейсами, у парчевому кунтуші та із скіпетром. Ірод дізнається від трьох східних царів, що у Вифлеємі народився Христос. Скаженючи з ненависті до Спасителя християнського люду, Ірод наказує своїм воякам порізати геть чисто всіх немовлят. Тут таки на кону один з Іродових сердюків піdnімає на список дитину, мати якої даремно благала жидівського царя помилувати неповинну істоту.

Гірко ридаючи, б'ючи себе в груди, непрасна мати надсилає прокляння Іродові:

О, Іроде пребеззаконний, мучителю стопекельний,
Якую ти в діях вину обрітаеш?

На кону появляється смерть. Аджек жахливі злочини жидівського царя переповнили чашу терпіння Божого.

Смерть прийшла, щоб «кровопрівію Ірода з землі ізгубити». Смерть б'є його косою по голові, Ірод падає з трону й конає в страшних корчах. Вбігає чорт з хвостом та крильцями, як у Кажана, з великими рогами й вугільцем у роті. Він хапає в обійми Ірода й співає:

Друже мій вірний, друже прелюбезаний
Довго чекав я на тебе в глибокій бездні.

Перша дія різдвяної драми закінчилася. Зачудовані харків'янини ділилися своїми враженнями й думками, висловлювали обурення проти Ірода і мимоволі порівнювали вчинки жидівського царя з утисками й гнобленнями, що йм доводилося заанавати від сучасних жидів. Чудесні актори-ляльки грали так язвово й надхненно, що легко, незамушено й несподівано наповнювали уяву авдиторії живими образами сучасності. Та й на сцені вертепу стародавній біблійні події раптом поступалися місцем перед тогочасною українською дійсністю.

Знову на кону — лялькові актори. Але це вже персонажі XVIII століття. «Ой, під вишенькою, під черешенькою» в молодецькому танку виносяться на кін дід та баба. За ними з співами, танками, жартами й витребеньками вибігають москаль, циган з циганкою й циганям, поляки і, нарешті, український національний герой — запорожець.

Іван Виногура — найбільша зростом лялька, зодягнена в синій жупан, червоні шараварі, з булавою та бандурою, з оголеної голови його звисає довгий оселедець. Ще а-за кону лунає вояовничя пісня Виногура:

Та не буде краще, та не буде лучче,
Як у нас на Україні.
Що немає жида, що немає ляха
Не буде і аміни.

Зачувши пісню, всі тікають за лаштунки. Жид у ярмулці й ляп-сердаці, що перед появою запорожця хвалився, як «було у нас війська цитири тисъонці» і як він на чолі того війська став царем над гоями, і «світ весь покорився нам» — тепер хутко ховається від козака. Але той його ловить, бореться з ним і забиває булавою.

Ще багато ділових осіб виступає на кону вертепного театру. Дія триває не одну годину. Та, не зважаючи на це й на досить таки сердитий мороз, захоплені грою глядачі з прикрістю мусять зазначити, що настає фінал усій комедії. На поміст піднімається старець Савочка з торбиною і звертається до авдиторії з словами:

Я — Савочка старець —
Прошу на харч, на горілку.
Хто дастъ шаг, а кто й карбованця,
Прийму і копійку.

І швидко торбинка лялькового актора набивається грішми, а до сакви спудей-співаків сипляться книші, пироги, ковбаси й паляници.

Подвір'я порожнє. Харків'яни розходяться по домівках, а деяких із глядачів — суддю Квітку, козацьких старшин, деяких урядовців запрошують гостинний і статечний Олекса Богомаз у хату до святкового обіду. Вертеп з хором спудей виходить з подвір'я й іде далі, прямуючи до господи підпрапорного Чорняка.

(Нова Україна, Харків 7 січня 1943).

МИРОСЛАВ ДОЛИНСЬКИЙ

„Шевський концерт“

(Образок большевицької дійсності)

«Товаріщ Долінський, можеб Ви іспелі чтонебудь севодня на шефськом концертѣ?» — запитав мене одного хмарного осіннього ранку 1939 р. партсекретар львівського радія товариш Дураков.

Його маленькі скісні очі виглядали зпід настовбурчених брів, що безпосередньо зросталися з розкуйовдженним волоссям голови, ніби дві миші зпід оборогу сіна. Він обсервував мене пильно.

— Дуже радо — відповів я, а сам думаю, що це воно таке «шевський концерт?» Чи то концерт для шевців? Чи з «рамени» шевців? Чи може це якась згірдливза назва концерту — отак напр. є шевський бас у хаті?

Хоча відповіді я не знаходив. Питати тов. Дуракова мені не хотілося, щоби той чоловік у оберненому «горі шерстю» баранячому кожусі, з підгорненим догори дахом кашкета, непочав півгодинний виклад про нашу «некультурність», (як оце, щоб інтелігентний чоловік не знов, що це таке шевський концерт. У них — у советах знає це найменша дитина) та про большевицьку культурну місію.

— Ага, то цей концерт буде в тому — ну, як його — говорю й роб-

лю рукою рух, ніби мені случайно випала з пам'яти добре знана наава і даю йому нагоду докінчити речення, щоб в цей спосіб добути якісь близчі відомості.

— Не турбуйтесь — відповів мені партсекретар. — Вас завезуть, де треба. По вас приїде машина — сьогодні о 14 год. біля театру.

По мені пробігла легка дрож. Невже я мав би «поїхати» так, як поїхав один знайомий лікар «до хорого» і заїхав замісць до хорого, до казарм НКВД, а відтак і на другий світ?

Тов. Дураков немов знав мої думки, бо по хвилі додав, ніби для заспокоєння: «З вами пойдуть ще й інші артисти з львівської опери, а ви будьте любезні й подайте мені програму» — сказав рос.-українською мовою тов. Дураков.

Я запитав його, яка буде цілість концерту, але він не знав — тим не менш одначе заявив мені, що я можу щонебудь заспівати — дещо з масових пісень про Сталіна, про красну армію, й вождів — можу також заспівати щось із російських класиків і взагалі сказав, що можу співати, «що угодно».

Я подав кілька українських народніх пісень та дві арії з опер Чайковського. Ім'я Чайковського особливо в останні часи було дуже популярне, мимо того, що не тає то ѹ давно большевикиуважали Чайковського буржуазним композитором.

Ми розійшлися. На відхідне тов. Дураков наказав мені прийти точно, мовляв большевики звикли до точності і я пішов на пробу до радія.

*

Тому, що проба в радіо тривала досить довго, я, щоб не зпізнатись на концерт, мусів зректися обіду.

Заледви вспів передягнутися, ухопив потрібні ноти і погнався до театру.

Біля театру немас нікого. Боже ти мій, невже я спізнився — невже вони поїхали? Дивлюся на годинник — за 5 мінут 14.

Вбігаю до театру й на сходах стрічаю свого доброго товариша Левка Бугаєнка. Питаю, чи не бачив машини і чи взагалі не знає щонебудь про шевський концерт. Він вияснив мені все.

Від нього я довідався, що ще не було жадної машини — що на концерт іде він і ще декілька знайомих а також оркестра львівського радія. Від нього вкінці я довідався, що «шевський концерт» не має нічого спільногого зі шевцями, а назва походить від «шеф», цебто, що дана мистецька установа перебирає мистецьке шефство над іншою, не мистецькою установою і що цей концерт має відбутися десь у військовому таборі для летунів.

Уже добігала 3. година, але машин все ще не було. Люди почали нарікати, нервуватися, а вже оркестра, що на 99 відсотків складалася з жидів, то зчинила такий гамір, мов на святопокровському ярмаркові, але це не дуже допомагало.

Щойно біля 16 годин приїхала машина (автобус). Ще ми не вспіли добре оглянутися, як жидова з галасом кинулася й позабирала всі сидячі місця. Співаки й співачки, в цьому й старші люди, мусіли стояти опираючися об поручні крісел, що на них сиділи молоді жидки-ор-

кестранти. Не помогла навіть інтервенція «командіра», який бачучи, що віні прозьбою ані грозьбою не вдіє нічого своїм «единокровним», затріснув двері машини і ми рушили в дорогу.

Почав падати дрібний, холодний, осінній дощ.

Ми їхали з пригодами. Тому, що тягар був завеликий, машина час від часу приставала, головно, коли треба було їхати під гору.

В одній з долин машини знову застягла була в болото так, що замісць машина нас — ми веали-тягнули машину, але вкінці таки добились до цілі.

Висіли на розлогій долині окруженні ліснатими горбами. Далеко між соснами і смереками сіріли військові шатри — це був табор советських льотчиків.

Кожний з нас оглядався довкола — ніби питаною, чому саме тут висіли, а не де інде, але пояснювали собі, що це військовий терен і ждали, щоб командір запровадив нас до того місця, де мав відбутися концерт.

«Товариш командір, запровадьте нас до гардероби, щоб можна передягнутися й розспіватися тай покажіть салю, щоб побачити бодай, як сцена виглядає» — не відержал Левко Бугаєнко.

Командір здивовано глянув на його, а по тому усміхнувшись сказав показуючи на розлогу долину:

«А от вам, товариші й зал — хороший, що?», а відтак докинув для успокоення:

«Не турбуйтеся, зараз прийдуть наші льотчики й устроять усьо, як треба».

Думаю, жартує вражений син — і питано собі ніби поважно:

— А дех в такому разі сцена?

А командір показує місце, де саме здержалася була машина і каже:

— Ось тут — зараз прийдуть дві машини і буде сцена. Ми переглянулись ніби питаною один у одного, чи він жартує, чи може говорити правду, але у кожного був однакий вираз лиця — сумнів.

Мовчанку перервав легкий гамір і тупотіння чобіт — то льотчики несли лавки — крісла — образи і все потрібне до спорудження «залу». Почалась праця. Незабаром надіхали два грузовики і сцена була готова.

Зі шатер почало вибігати чимраз більше сірих пригорблених постать — це славні льотчики бігли на концерт. Вони сідали на протилежному нам горбі — хто на лавки, а кому не стало місця на лавках, той прямо сідав на землю, дарма, що недавно ішле падав дощ — земля була мокра. Долина ожыла і загомоніла.

«Починаєм, товарищі концерт» сказав до нас командір — хтось завважив, що нема фортепіана, але командір сказав, що до співу буде акомпанювати гармошка, мовляв, красноармейці люблять гармошку, а потім звернувся до одного жидка:

— Ви нам си́граєте, Іцко Моїсеєвіч, не правда лі?

— Певнє же так, хаорошо! — відповіло жидачисько макаронічною мазурсько-московською мішаниною.

Почався концерт — а програм чисто бульєвицький: перша точка — промова командіра. А потім оркестра заграла-віскварила кілька мар-

шів — масових пісень — а там вискочило на грузовика кілька балетниць та почали виводити танки. То знову виконувалися поважні арії оперові — напереміну з «тангами» та фокстротами.

Я стояв очучверілий з дива, одеревілий від зимна, спершись об ріг «сцени» та чекав на свою чергу.

Публіка оплескувала кожну точку програму, так як і виборці в соvetах оплескували кожну промову на передвиборчих мітінгах та зборах і все котилося своїм порядком.

Аж ось на сцені з'явилися два «единокровні» з гармошками й заявили, що відиграють в'язанку українських народніх пісень у власному укладі. Загомоніли оплески. Між приявними помітне пожвавлення, а жідки кланяючися на усі боки, почали «Ой не ходи Грицю», а потім як зачали в'язати (щоб їх у пупі в'язало) і «Єслі завтра вайна» і «Волга, Волга» та «Донську козачу» і «Іхав стрілець на війноньку» і ще та й ще, аж доки з коломийок не перейшли на «Катюшу».

Нарешті скінчили, тріумфально кланяючися, а оплески не вгавали. Пісні сподобалися — це ж було цілком під смак більшовицьким льотчикам, це було в їхнім стилі.

Надійшла й моя черга. Я зкинув плаща, вискочив «на сцену», вклонився і хочу вже співати, але мій акомпаніатор не знайшов ще відповідних акордів, я мимоволі поглянув на небо. Воно на хвилю усміхнулося сонячним блеском, але одразу знову наступило враження олов'яними хмарами.

Нарешті заскрготав якийсь акорд і я почав арію з «Пікової дами» Чайковського. Що я співав і що той акомпаніював, ій Богу не знаю — я тільки бачив, як з усіх сторін дивились на мене людські очі, ніби благаючи, щоб я чим скорше скінчив, і чув як реготався лукавий вихор — а коли я все ж не перестав співати, почав жбурмати холодними краплями дощу, мені просто в обличчя.

Я скінчив свою арію і змилосердившися над творами й над слухачами, постановив скоротити програму. Почав народні пісні — сірі постаті льотчиків, що досі сиділи непорушно, ніби купи лахміття, приготовані для «мініяйла-онучкаря» — почали ворушитись-оживати. Українська народня пісня промовила до них. Знову почали поблизувати усмішки на посинілих від холоду обличчях, і я, користаючи з того, закінчив свій програм.

По мені ще довго чергувались різні-прерізні точки програму, довго ще скрипіла гармошка, пищали скрипки, що їхній звук на вільнім повітрі був радше схожий до «дримбі» як скрипки. Довго ще ми, перемерзлі, перемоклі, голодні, чекали на закінчення концерту, але ще довше чекали по концерті на свій виїзд. Ми стояли серед поля, самітні, покинуті всіма і чекали на машину — а її, як не було так не було.

Вже й вечірні сутінки почали підкрадатись до нас з сусідніх лісів, ніби дивуючися, хто це сміє стояти тут в цій порі недалеко військового табору. Вже й сонце, ніби розгнівавшись на нас за профанацію мистецтва, сковалось далеко за сусідні горби, а небо ще дужче наступило чорними хмарами, а машини все ще не було. Холод пробирав до костей.

За які півтори години по концерті приїхав один з грузовиків, що перед тим служив нам за сцену, а з ним і «наш командір», що запропонував нам сідати на грузовик, тому що машина, якою ми приїхали, попсуvalася.

У нас навіть не було вже сил обурюватися.

Підштовхуючи один одного, сідали ми на поперечні дошки грузовика, які мали нам служити за лавки.

По хвилі «машина» рушила і знову почав падати дрібний дощик, та цим разом він докучав більше як перед тим, вгортуючись не тільки за шовкові жіночі пазухи, але й заливаючи нас крізь одежду цілковито.

Було цілком темно, коли ми приїхали до Львова. Ми виступили біля головного двірця. Ледви рухаючи закостенілими ногами, я поволікся додому. Вдома було зимно, але ж не докучав там принаймні той проклятий дощ. Я чим скоріше поклався до ліжка. Зпочатку було зимно. Але опісля ставало чим раз тепліше, приемніше, аж вкінці стало так приемно, що я пролежав у безтямі кілька днів, хорій мабуть від оп'яніння «щастием большевицької дійсності».

ЛЕОНІД МАСЛОВ

Про святу Софію київську

(Докінчення)

Ціла середина святої Софії, всі її стіни, стовпи, склепіння та бані були багато декоровані мозаїками, фресками, полив'яними керамічними плитками та різьбою. Софійські розписі, особливо мозаїки, є гордістю нашого старого мистецтва, є предметом зацікавлення мистців та вчених не тільки Європи але і цілого світу; є вони найбільшими і найціннішими зразками середньовічного малярства всієї східної Європи; до того мозаїки київської Софії та бувшого Михайлівського монастиря¹⁾ є єдиними мозаїками північної, східної і центральної Європи.

Софійські мозаїки є згруповані в середній і східній частині собору: в балі й головній вівтарній апсиді. Найбільша мозаїкова композиція — це величавий образ Пресвятої Богородиці в півкуполі головної апсиди; на золотому тлі представлена тут Богородиця як молода жінка, що з піднятими руками молиться за грішний світ, є це так зв. «Оранта». Вона гаступницею світу перед Богом, оборонницею міщною і не порушною як стіна, тому і прозвано цей образ «Нерушимою стіною» і під цією назвою знаний він в цілій Україні. Під «Нерушимою стіною», на цілій ширині головної апсиди, відділена карнізом та мозаїковим орнаментованим пасочком, знаходиться сцена «евхаристії», або причастія апостолів; в середині композиції стоїть престіл, коло нього з двох сторін архангели й Христос виражений два рази: з одної сторони подає

¹⁾ Після знищення більшевиками Михайлівського монастиря, який мав мозаїки і фрески XII ст. виконані українськими майстрами, частину тих мозаїк перенесено до Софійського Архітектурного музею, що міститься при соборі, а решту перевезено до Москви.

Він хліб шістьом апостолам, які до нього зближаються, з другої — вино позосталим шістьом апостолам; тут символічно показано, що Христос власпоручно причащає апостолів хлібом і вином: «прийміте, ядіте сіє єсть тіло мое» й «пийте от нея всі»... Ціла композиція симетрична: центр становить престол з двома фігурами Христа і архангелів уміщених симетрично в одинакових позах; з боків постаті апостолів рівною з подібними позами і руками. Під сценою евхаристії уміщений пас «святителів», розділений трьома вікнами апсиди; вище образу Богородиці, на стіні над головною апсидою є «Деісус» з трьох медальйонів: посередині погруддя Христа, по боках — Богородиці і Предтечі, а на підбанних луках та стовпах знаходяться медальйони з головами сорока мучеників, з них до тепер зберіглось лише п'ятнадцять; на двох вівтарних стовпах є сцена Благовіщення: на північному стовпі фігура архангела Гавриїла, а на південному — Богородиці. В головній бані, в круглій обвідці знаходиться, відкрите з під тинку в 1885 році проф. Праховим мозаїкове погруддя Христа Вседержителя, що правою рукою благословляє, а лівою тримає евангеліє; з чотирьох сторін його були чотири архангели, з яких до наших часів дійшов лише один і то частинно. під ним в підбаннику між вікнами був ряд апостолів, а них зберігся лише частинно Павло, інші домальовані олійними фарбами; ще нижче, на підбанних сферичних трикутниках (вітринах) були образи чотирьох евангelistів, з яких до тепер залишився тільки Марко. Це все, що дійшло до наших днів з мозаїк ярославової святині. Мозаїки ці, без сумніву, чужоземного походження; в Києві це новий рід мистецтва, який до того вимагав великої технічної вправи й швидкого виконання, як рівною і значною кількості мистців, працюючих під керівництвом одного майстра; Київ, річ ясна, в так швидкому часі не міг виховати потрібної кількості викваліфікованих мистців (а наші мозаїки — твори вповні дозрілих мистців) і їх ми бачимо щойно пізніше при виконанні мозаїк Михайлівського монастиря. Українські джерела, що згадують про майстрів, які розписували київські церкви обов'язково називають їх (подібно як і київських будівничих) Греками і виводять їх завжди з Царгороду. Тільки в оповіданні Києво-Печерського Патерика про розписі Лаврського собору сказано, що мистцями були «греки і обези»; обези — це сусіди давньої Тмутаракані, мешканці північно-східнього побережжя Чорного моря — Абхазці; на цій підставі проф. Шміт виводить візантійські мозаїки київської Софії не з Царгороду, лише з північно-західнього Кавказу, тим більше, що царгородські мозаїки церкви Успіння в Нікеї (1028) і собору Нового Манастиря на острові Хіосі (1054) значно різняться від софійських, а ми знаємо, що на Кавказі в XI ст. дійсно існували мозаїки, але вони доховались вдалеко гіршому стані ніж київські і науково зовсім не були досліджені; звичайно, є це лише гіпотеза, науково ще не доказана, але в кожному разі правдоподібна, особливо, якщо взяти під увагу, що її архітектурні форми перших київських церков могли походити зі східніх просторів візантійських впливів.

Майже всі склепіння, стовпи і стіни святої Софії заповнені фресками; в там сцени зо святого письма, з життя святих, представлена тут християнська догматика; сцени уміщені за певною системою, згруповани вони, так би мовити, по темах; права бічна нава присвячена Бо-

городиці; тут бачимо Різдво Богородиці, Введення до храму, прислужування янголів Пресвятій Богородиці, Заручини Богородиці, Благовіщення та подібні; в іншому місці представлена сцени євхаристії: тайна вечеря, переломання хліба в Емаусі, чудо в Кані та інші, а на стовпах уміщенні постаті святих. Фрески хрещальні трохи пізніші, походять вони з XII ст.: на східній стіні в лівбані ніші уміщені хрещення Господне, а на стовпах побіч алтіди знаходяться дуже попсовані виображення святих Бориса і Гліба; це вже, як твердить академік Шміт, фрески виконані українськими майстрами, в протилежності до інших розписів святої Софії, які були творами чужинців; рівно ж дуже цікаві фрески склонилися на стінах двох західних веж собору; тут представлено сцени не релігійного характеру, лише взяті зо світського життя, з тодішнього двірського побуту; є це єдині вірці побутового мальства, які лишилися нам зо старокняжих часів; є тут сцени полювання, двобою, двірських забав з музиками та танцюристами. Історія фресок київської Софії дуже цікава, хоч сумна, зрештою подібна до історії всіх українських пам'ятників старовини. Фрески ці у 1843 році помічено під верствою крейди; тоді цар Микола I наказав їх відкрити і відреставрувати; головний надаїр над реставраційними працями поручено академікові Солницеву, який одваже до цього важкого завдання відніссся дуже недбало. Справу технічного відчищення крейдяної верстви віддано мальському підрядчуку Фохтові, який і зайнявся цією роботою зо своїми підданими робітниками і на протязі кількох років (1843—46) фрески були відчинені; тоді приступлено до «реставрації». Роботи розпочав петроградський мальр Макар Пешехонов, який підмальовував фрески клейовими фарбами, однаке весною 1849 року з приводу вогкості, яка показалась на стінах собору, ціла «реставраційна» робота Пешехонова зіпсувалась і тоді реставраційний комітет (в 1850 році) віддав роботу монахові Печерської Лаври Іринархові, який зовсім не визнавався на подібних роботах, а за два роки «реставрацією» займається вже священик Йосип Желтоножський, який у 1853 році і викінчив розпочату «реставрацію». Повні роботи, річ ясна, не були жадною реставрацією; тут зовсім не реставровано старих фресків з XI ст., лише перемальовано їх на ново олійними фарбами, назагал тримаючись старих контурів але зовсім міняючи кольори, а часом навіть змінено і сюжети, так наприклад, замість портрету князя Ярослава і його родини, вміщено образи Віри, Надії, Любови і Софії. До того мистецький рівень тих нових мальовин був нижче всякої критики. Таким чином, як бачимо, в половині XIX ст. старі ярославові фрески, за дуже нечисленними винятками, були знищені;²⁾ на щастя, зчищаючи верству тих олійних мальовил, удалось це частинно врятувати старі фрески; тепер вже значна їх частина відслінена; правда, є вони трохи ушкоджені цим подвійним відчищуванням, але їх деликатний кольорит, лагідні, трохи пригашені тони, якже без порівнання вище стоять від брудних олійних фарб отців Іринарха і Желтоножського; особливо яскраво видно цей контраст в тих місцях стінописі, де образи відчищені тільки частинно.

Окрім мозаїк і фресок в середині була прикрашена свята Софія

²⁾ Подібна доля спіткала і фрески XII ст. Кирилівської церкви в Києві, які в 1860 році відкрито під верствою тинку; їх в 1883—84 роках рівно ж перемальовано олійними фарбами під доглядом «світової слави» проф. Прахова.

ще й декоративною різьбою; колись різьблені декорації були тут досить багаті: були мармурові колони з різьбленими капітелями, кам'яні різьблені дверні обрамування, різьблені фрези; з цього залишились не-значні лише рештки, віднайдені під час ремонту у 1882 році; тепер уміщені вони в хрещальні собору. Зате досить добре скоронились плити з червоного волинського шифру, якими виложені поруччя хорів; покриті вони густим різьбленим орнаментом: розетами та різними плетінками. Звернути ще треба увагу на мармурові гробниці: у третьій північній наві, не далеко апсиди, стоїть гробниця фундатора собору князя Ярослава; вона мармурова з високою двохспадовою покришкою; всі стіни і покришка декоровані різьбленим орнаментом у вигляді хрестів, розет, рослинного орнаменту та символічних риб; недалеко від цієї гробниці знаходитьться друга, рівною мармурова різьблена труна; кому вона належала і як сюди попала — невідомо. Мармур, якого не тільки в око-лицях Києва, а й взагалі в Україні немає, а також прекрасна композиція східного характеру, як рівною висока різьбарська техніка софійських різьб вказує на чужоземне походження їх різьбарів; інакше стоїть справа з шиферними плитами: вони, без сумніву, місцевого походження і їх виконавцями могли вже бути місцеві, українські сили, учні загородніх мистців.

Внутрішню декорацію старої Софії доповнюють різокольорові полів'яні керамічні плитки, з яких, всуміш з різокольоровою шклянною смальтою (вживаного до мозаїкових образів), уложені декоративний фриз в нижній частині головної апсиди попід вікнами; при стіні, розділюючи фріз на дві частини, стоїть на підвищенні митрополичий трон, прикрашений також різокольоровою смальтою.

Долівок в Софійському соборі було кілька, які настелали одну над одну в міру того, як поступово підносилася поверхня землі навколо собору; найдавніша, ще ярославова долівка, мозаїкова з різокольорової смальти, над нею кілька різних долівок з керамічних плиток і зверху сучасна з великих чавунних плит, що походить з 40-их років минулого століття; тепер в різних місцях усунені пізніші наверстлення і можна оглядати всі роди старих долівок.

З пізніших часів заслуговує на увагу великий піано-бароковий іконостас середньої нави з 1747—54 років; був він трьохповерховий, різьблений з дерева і позолочений, з багатою орнаментацією рослинного характеру; прекрасні царські врата вирізблені зо срібла українськими майстрами Петром Волохом та Іваном Завадовським по моделі, яку з міді виконав золотар Семен Таран; майстри ці були київлянами і працювали у митрополита Рафаїла Зaborовського. Два верхні поверхи іконостасу були зняті у 1853 і 1888 роках для відслонення ківтарних мозаїк; нижня частина стоїть ще й тепер, лише більшовики забрали згадані срібні царські врата.

В центральній частині собору висіло велике бронзове барокове паникадило, гарної роботи, з цікавою сценою Воскресіння зверху; тепер цього паникадила немає.

Хоч внутрішня декорація собору і була виконана, майже в цілості, візантійськими²⁾ майстрами, але вже в своєму загальному уклад-

²⁾ Під Візантією в даному випадку розумію не тільки властиву Візантію, але і країни, які знаходилися під її культурним впливом.

ді значно вона різиться від візантійських декорацій царгородських церков; там багатші церкви прикрашувано мозаїками, бідніші фресками, в кожному разі піколи не зіставлювано разом цих двох родів стінного малярства; рівнож мозаїкові образи, які призначенні до оглядання лише за значної відлегlosti, уміщувано у верхніх частинах святиині, а нижні — викладано мармуровими плитами; рівнож з мармурових плит укладено долівки. В київській Софії, як ми вже бачили, є і мозаїки, є і фрески, при чому мозаїки апсиди доходять майже до низу (до фризу з глязуртових плиток та смальти), а мармурових плит ані на стінах, ані на долівці не має; річ ясна, є це спричинене місцевими умовами, коли ж в поблизості в Україні не має мармуру, а довезти його в великий кількості для виложення стін і долівки з технічних оглядів є річчю трудною; застосуванням мозаїк в усіх частинах собору, помимо своєї коштовності, минається з ціллю, коли ж мозаїки призначенні до оглядання з далека; тому застосовано тут в сусістві скромних фресків превипні мозаїки. Як що кавказькі майстри виконували мозаїки святої Софії, можливо, вони впровадили ці іновації за прикладом своїх церков (при кавказьких церквах зустрічалось зіставлення мозаїк з фресками), можливо, пороблено ці зміни за порадою київського мистецького світу, в кожному разі ця риса була характеристичною власне для київських церков; зрештою не вийшло це на некористь загальній декорації київської катедри: помимо розкошної долівки, обшарпаніх фресок і окраденого іконостасу — середина собору спроявляє колисальне враження! Багатство мозаїк, їх чудова композиція, уdatні кольористичні ефекти і прекрасна техніка, а також ніжність і деликатність тонів та просто графічність рисунку фресків, разом з монументальністю внутрішнього розподілу архітектурних мас, робить враження такої краси, перешху і величности, впроваджує в такий урочистий, а одночасно з тим інтимний настрій, настрій широї молитви і глибокої віри, що хочеться молитися по справжньому, а самої глибини серця, а головно вірити, вірити, що зайде Пречиста Діва і нерушимою стіною ослонить обшарпану Україну перед всіма бідами, що вічно загрожують їй. —

ЮРІЙ КЛЕН

Мінотаврові на поталу

Ще не час робити підсумки жертвам, що їх українська інтелігенція принесла пажерливому советському Мінотаврові, бо ще не маємо відомостей докладніх, хто де і як загинув, потрапивши до паці страшної потвори; невідомо, хто врятувався або врятується, перебуваючи страшну воєнну аварію у тайтах Сибіру або архангельського краю; але про деяких, кого дочасна смерть уже спіткала на кривавих шляхах, кого розчавив „пролетарський“ молот, який без розбору плющив усе, переворюючи вартісний, індивідуальне — рівноманітній і шляхетний людський „матеріал“ у беффоремну, однomanітно — одинакову масу, — про декого в них ми можемо скавати слово.

Метода, застосована советами, була та сама, що І ского часу застосували були еспанці в завойованих країнах інків та ацтеків, стягаючи докупи дорогоцінні мистецькі вироби в золота і перетоплючи все, щоб займало менше місця, щоб легше було везти кораблями додому.

Дивним здається, навіщо советам треба було винищити поета Плужника, людину в останній стадії сухот, яка і без того скоро померла би, але вмерла в у родинному оточенні, в рідному Київі (Плужника смерть спіткала через рік); або навіщо конче

треба було винищити Драй-Хмару, людину цілком аполітичну — як аполітичні були всі неокласики, склеронуючи ріст нації не в широчині, а в гору; — тай зрештою йому вірші в „певними наголосами“, в яких добачали контр-революцію. Отже Драй-Хмару наїті не можна було на процесі посадити разом з Зеровим і Філіповичем на лаву підсудних, а довелось послати в Москву, де його неприлюдно судила „трійка“, якої присуд не підлягав касаціям.

Шукати тут певної логіки — дарма. Ненажерливий Мінотавр грецького міту щорічно вимагає собі данину, певну кількість юнаків і дівчат. Отже була визначена тільки кількість, а кого саме в жертву принесуть — Мінотаврові було байдуже. Так і в советах: забито Кірова, і на українську людність накладено контрабуцю — стільки-то жертв (тут кількість досягала якогось максимуму), а не забито нікого — одніково жертв потрібні, щоб умилостивляти гріаного кремлівського Мінотавра, який чекав чергової давини (тут визначався певний мінімум).

Почали екстермінацію української інтелігенції в людей старшого покоління, які коли-небудь були так чи інакше політично ангажовані (процес СВУ). Метода була не ти, що вистосовується всіма судими культурного світу, які, виходячи в наявності якогось делікту, прятують до відповідальності винуватих, а навпаки: далося наказ винищити таких-то, а далі починалося шукання-або придумування „делікту“. Починалися такі процеси авачайно „інтродукцією“: аранжувалося склони по виробнях, вузах тощо, виступали промовці, які громили „зрадників“, вимагаючи найсуворішої для них кари; наїті товариши-співробітники їхні мусіли, в'язнівшись на вбори, голосувати проти своїх друзів і приятелів, підвімати руку під дошитливим і спостережливим контролльним оком агентів ГПУ.

Пам'ятаю, на одніх таких вборах у політехніці промовець, діставши наказ від партії, виступав проти Єфремова і, очевидно, вперше в цій нагоді довідався про його існування, бо трясучи руками, уверто називав його Яремовим („цей Яремів..!“), а взаду хтось смикає його за фалди і голосно шепотів: „та не Яремів, а Єфремів!“

Важче було усунути людей молодшого, політично ве ванганжованого покоління. Тут доводилося удаватися до хитроців, піdstупів, довідуватися від валиуваних товаришів про зміст приватних розмоз, а — коли й цього не вистарчало — удаватися до непрілюдного суду, відправити людину в розпорядження „трійка“, чка нещодомо за що ліквідувалася шляхом негайного або повільного, на роки розтягненого виконування смертного присуду.

Місцеві советські органи, які старалися „в ударному порядку“ виконати Мінотавром накладену „развйорську“, виконати, а може в вайвій ретельності свої ще „неревіконати“, мусіли згодом стати перед фактом, що в кожним роком меншав той гурт людей, якими вони живили потвору. Отже, доводилося хапати і таких, як Плужник, якому лишалися тільки ще місяці життя, — аби було „ствідсоткове“ виконання. Якщо забракло „шкідників“, то треба було їх створити, вигадувати, а вухвалою насмішливістю говорити підсудним віч-на-віч про влочини, які Ім і ві-сні не снились, або віддавати на поталу родину власланця: жінку, дітей, батьків. Мінотавр жирав і випасався.

Плужника вважав Меженко-Іванів. Пам'ятаю, як сьогодні, той день, коли він, привізши на чергові вбори ВАСПІС’у (Вільна Асоціація Письменників), приніс вовничу, що об'явився поет, який пояснив, що хоче лишитися анонімним, і читав його вірші.

В 1925 Плужник був секретарем-редактором встановленого Павлом Командантом видавництва „Свіво“, але через горобу легенів мусів нагло виїхати на лікування, і тоді Командант, вистрінувши мене на вулиці, запропонував перебрати редагування перекладів поеткої збірки Джека Лондона. Коли я в кінці 1931. року від'їхав з Києва, Плужник ще не був поетом, яким авачно перевищував би інших. П. Марко Антонович під час свого минулорічного побуту в Києві очайнотився в останньою (рукописною) збіркою Плужника „Рівновага“ і привіз її до Праги. Почавши Й читати, я ледве стечався від подиву: до якої міри поет виріс за ті роки, якої майстерності докінченості досяг вірш, яка глябна думка, а разом з тим яка філіграність його!

Здається, що передчування близької смерті надавало особливої вітонченості віршам поета і відкрила його чуйному слухові якісі потойбічні світи:

Мить спокою... А душа в тривої...

В тиші цій, що стала на порозі,
страшно її підслухати себе.

Схильований хаос бурі на морі і шквал ревучих вод — це йому тільки зовнішня картина буття:

І дивно вінть, що десь, на глибині,
усе незмінне, непорушене навіть.

До цього спокою, який, криючись під скельованою аверхнею, віддає спраужню суть речей, якось дуже близько підійшов поет в останні дні свої, для якого власне життя мало почало важити у світовому оркестрі:

Усе життя, мов бразку, загуби!
Дивись, у нім уся веселка грава, —
а де воно, піщинка золота...?

Життя віщо інше, як гра, в якій грачі за столом виступають один одного:

Вашу карту бато! — звичайним рухом
банкомет загріав папірці...
Вам — кінець...
Це ж ігра. І не болить нікого,
що один хтось виграв чи програв;
важко, щоб, кінчачочи, звільняв
місце для наступника свого!

Життя прожито, воно в минулому. Відвідуючи садок, де колись розцвіло його кохання, поет знаходить тільки стовпіні під колишньою альтанкою, що дерном увялися і «пень старого дуба, що стирчить самотньо»:

... Ні, не пізнаю
карти знайомих, це буття зелене!
... Немов хтось інший молодість мою
переживе за мене...

Невмирущі голоси природи вже не в стані заглушити в ньому той голос, що чим далі частіше говорить йому про смерть. Він почував себе „як садок, уже неуважний” до того, що діється навколо, і як „гість, що давно загостився”. В одному вірші він просить вітра, щоб ще раз повіяв „в остиле серце”, бо „кров, млявіючи, холоне” і вір, байдужим стаючи, вже не помічав буйності бара. Але кінцеві рядки вже віддають всю його безнадію:

І все частіш пустиня снігова
мені виникається...
Вітай пустине!

Може, це було не тільки передчуття пустині-смерти, але й вівся тоді пустині снігової, де йому у вигнанні довелось доживати останні дні. Та сама нота і в іншому вірші:

... Вітай, вітай,
остання бевнадіє!

Ця ревігнація виявилася і в — якщо можна так назвати — мандрівних віршах поета. Рильського синя далечіні набила до себе, як заповідна країна: голуби св. Марка, поети, сонце і Париж, білоодяжна Девдемона в короні в троянд вечірньої ворі, — все це було повне невимовного чару. І хто з поетів-княн не мріяв хоч одним оком глянути на Европу, таку відмінну від советського раю!

Плужник ревігнує в недосліжного і мандрує у глибину душі свої, що, як Лай-Бінцева монада, відбиває всесвіт у собі:

Умій відкрити очі і чекати, —
може й твоя з тих багатуючих душ,
що вміють всесвіт слухати з кімнати.

Або в другому вірші:

Кімната... який необмежений простір!
Квадрати піркуту — яких іще площ?
Чотири краї невідомого світу
це тільки кімнати чотири стіни!

В одному з віршів поет, пройнчий „блакитним безумом”, баче море, небеса, душа його перестає бути земною і поривається у „несказанну вись”. Але ця мандрівка відбувається в уяві, це новий всесвіт, створений поетом:

Злітай, душі! І, мов пове світило,
осяй глибини і простори ці!
І серед них своє ж маленьке тіло
в Бедекером в руці!

Поет приходить до висновку, що, живучи в одному з квадратів, що на них земля поділена мерідіанами і паралелями, ми наче у клітці, де простору не більше, як у кімнаті:

Дні паралелі, два мерідіани —
І от квадрат. Жиня. Твори. Вмирай.

Глука твердь замикає для нас цей обмежений світ, де людина, у слушний час знайшовши свою Єву, внову утративши той світ і переступивши грань „якоїсь довготи чи широти”, внов потрапляє у „квадратовий рай”, створений мерідіанами і паралелями і замкнутий твердю.

Але над усіма цими рядками, над ровесниками про марність життя і людську рокованість на загладу пурхав крилатий геній юмору. Поет піднісся на таку височіні, яка дав йому амогу глувувати в самого себе, ві своїх марних мрій і змагань, ві свого Я, що в Бекедером у руці, на канапі лежачи, мандрує по світах. Цей юмор навів йому такі рядки, як:

То ж не пакуй валівок! Ман не руш!

Або:

То ж манірам душі не давайсь на поталу, —
І час заощаджуй, і рух економ!

А то глувування в власної коробі: пахощі садка, вливаючись крізь відчинене віно, присмакчують йому пригіркість ліків, і він питаеться у недуги, звідки вона сял уяла роздмухати маленькі радості у великі:

Чи викриває твій упертій жар
одну в химер прехітрой натури, —
І повнота життя — лиш спільній дар
фармакопеї і температури?

Є вірш у Плужника, що авуачать, як справжній музик:

Ах, флейти голос над рікою —
Цей синій день, і даль, і ти!

Коли поет торкається теми „жінка”, рядки його сповнені надзвичайної чистоти і високого етосу. Чи вята вірша:

„По той бік пристрасти народжується віжність”

Чи:

„Мовчи! Я анаю. За всіма словами
холодний смерк, спустошенні сада”, —

Скрізь та провора любов, що, повбунившись всього земного, стала одним лише естремінням у височіні. Купальниця, вдаля побачена, — якась чужа жінка, — торсом нагадув йому жарку, важку і повну квітку, що цвіте на струнковому стеблі. Але до спостереження не примішується жадної пристрастної чи грішної думки. Дається тільки акварельний малионок: „велич вод, усім вітрам відкрита” і Афродіта, що повертає „у більш шум, що породив Й”. Але поет вплітає у вірш ще власні рефлексії, і мало його цікавить, хто в та жінка. Значіння має тільки наявний нею поетичний образ і контакт в вічності, що його вона встановлює на мить:

Вона війшла до моря. Хто вона —
навіть самій Й байдуже відніні.
...Хіба ж не всі ми — єдности луна
в скороминущі і пустій відміні?

Несправедливо було б бачити у віршах Плужника тільки пессімістичний вияв душі у хворому тілі чи закинута йому будь-яке „ванепадництво”. Що дишалося людяні робити в умовинах соєтського життя? Ані закликати до бою, до винищення ярма, ані навіть нарікати на „обставини”. Отож, можна було ще писати оди на можновладців, вславляти „єдину на світі вільну крайну”, або ж мовчати, а то увійти у глибину власної душі і там шукати закопаних скарбів. Цей шлях вибрав Плужник, і тому вірші його в сучасніми, як ніякі інші: вона маніфестують шлях, яким пішла людина геть від виневавджені буденниці. Заглибнившись у світ іншій, такий відмінний від оточення, він почав загостреним слухом чути голоса, що їх не чули інші і що доходили в глибині підсвідомого. У тому потойбічному „пляні” загорались для нього нові горі - землі, над якими душа його скодила і осягалася їх, як нове сонце. Тут він і дійшов мудрості, що підказавала йому, що „всі ми єдности луна в скороминущі і пустій відміні”. Чудова простістю свою назава вірка „Рівновага” якнайкраще харак-

териву й: в стражданнях, змаганнях з коробою, з оточенням поєт досяг тоді душевної рівноваги, яка є прикметою зрілості і тоді примареності, що притаманна тому, хто збагнув життя і... вправдав його...

Не можна не згадати ще одного вірша, що стоїть якось окремо і вражає свою мистецькою вакінченістю. Він присячений Колюмбою, що, перемігши всі перепони, виводить у море свої каравели, щоб „вдійснити мрію і створити міт“. Це, може, єдиний „політичний“ вірш, добре зашифрований, бо може Індія, яку шукають моряки, відішов інше, як символ України:

Діб сімдесят пливуть вони. Пустелі
незнаних вод то ясні, то мрякі...
Невже ж брехня і мала Тосканелі,
і здогади бувалих морчків?
Невже шляхіз до Індії немає?
Невже ганьба їх подвагу й труду?
І море це ніде не підіймає
з безоден темних земель молоду?

Дуже вражає кінцівка, де, немов у пророчому видінні поетові виникається несподіваний зворіт отих шукань, коли Колюмб замісць прагненої Індії „обіймає Америки якоїсь береги“, країну, що про її існування він нічого й не підозрівав.

* * *

З Драй-Хмарою я стрівся, як не помиляюся, 1922-го року, коли, він приїхав в Кам'янця і зайшов до мене познайомитися. Він ще шукає тоді праці, але незабаром знайшов П. Він був, може, єдиний в нашого кола, обдарований практичністю, яка допомогла йому і добре улаштуватися, і забезпечити родину, і знайти найкраще помешкання в гарній частині міста, — один із фактів, що теж спричинився до його вислання: коли людина мала добре помешкання, то його брали потайки „на учит“ і шукали тоді нагоди виселити людину, забрати квартиру для партійця, якому вона приглянулася. Найпростішим способом було обвинувати політично людину, посадити до в'язниці, а якщо вона мала родину, то й родину вислати, — тоді вже не лишалось претендентів. Це „квартирне питання“ спричинилося і до вислання жінки і недільної дочки Драй-Хмари, які, рівно ж як і він сам, не були й не могли бути причетні до будь-якої політичної справи. Едине, що Драй-Хмарі можна було вакинуті, це опубліковану у „Вапліт“ поезію, що наслідувала „Лебедя“ Маярме, і де згадувалося „Грон п'ятіра невдоланих співців“. Перед тим як опублікувати, Драй-Хмаря читав цю поезію декому в товарищів, які не радили друкувати, але поет не послухався: надто вже сильне було бажання подратувати собак. Вірш був символічний, але його не дуже важко розшифрувати, і критика, розуміється, накинулася на поета, стверджуючи, що під гроном п'ятірням він розумів неокласиків (бо Іх було п'ять). Драй-Хмаря відповів критикам, що під гроном п'ятірням він розумів французів-унівімістів Джоамеля, Аркоса та інших, але це не помогло; аргументи були непереконливі.

Неокласики 1929/30. року заходились були видавати антологію французьких поетів, що Й редактувати мав професор Ст. Савченко. Держвидав ладен був видати. Отож почалося заготовлення матеріалу: Рильський дав найбільше перекладів в Матерлінка, Філіппович в Бодлера, Зеров давав Ередію, я — Ренбо, Мореаса, Самена; Драй-Хмаря — Маярме. Оттоді „Лебідь“ цього поета і спокусив його дати в тих самих символах совєтську дійсність. 1931. року ввесь матеріал був уже аданий до ДВУ, яке віддумало видавати антологію, бо боялося, що вищі партійні чинники оголосять контрреволюційною таку збірку, яка репрезентуватиме чисте мистецтво, не даючи нічого сілько в сучасних комуністичних поетів Франції. Знайдено перекладчиків і для Аполінера та Кокто і інших радикальних новаторів, але це не урятувало збірки, бо вже самі імена неокласиків стали надто одіозними. Мені невідомо, що сталося з виртісним матеріалом тоді прекрасно задуманої антології, для якої поети дали перлинини своєї перекладової творчості, в яких найкілька кількість вийшла в-під пера Драй-Хмари. Мені пощастило свій доробок вивезти, і переклади ці свого часу друкувалися у „Вістниці“.

Відмінно від Плужника Драй-Хмаря належав до поетів, що йшли стежками парнасців і в чітких, карбованых рядках давали кришталеві обрами. Він любив рідкі, не виявлени слови і створював їх, як Теофіль Готье:

Люблю слова, ще повноважні,
як мед пахучі та п'явки,

слова, що в глибині бевдонній
пролежали глухі віки.

Так само рідкі і коштомі були його метафори, як

І діл коши — плече в плече —
нац вено тужать, злотомитрі,
а літо бабине в повітрі
комусь на смерть кошую тче.

За матгалою жріс млин,
немов приколотий метелик.
Не чути вітру в верховині:
ласкана тиша сон свій стеле,

Або у іншому вірші:

Я славлю злотокосу осінь,
де смуток мій — немов рубін,
у перстень ворваний; ще й досі
не вапає в моого серця він.

Одним з найхарактерніших віршем, зачаттям — пам'ятаю у ВАСПІС'ї, на якого потім Меженко написав був дружню бліскучу шародію, в цей:

Стогнала ніч. Вже гострі глици
проколовали більма дні,
І синьо-золоті грімници
дражняли відгульня-коня.

Розбурхалася хмар армада, —
а ти, овалена, в огні,
ти, вся любов і вічна арада,
летіла охляє на коні.

Під копитом тріщали ребра,
впавались очі в образ, —
а ти розпліскувала цебра
передсвітаної грови.

Із бур, о молода гонище,
ти пролила своє давнія —
і світом гомін і стрілиці
дзвінкокопитого коня.

Пам'ятаю, як з особим чуттям читав поет свою „Шехереваду“, яка так подобалася всім:

Я п'ю прив'ялу ташу саду,
як стигне піаній холодок,
і слухаю Шехереваду,
що знає тисячу кавок.

На двох мінцевих рядках поет напівпримрежував очі і розтягував наголоси, читаючи тихим голосом:

Не переслухаю ніколи
Шехеревадиних казок!

Може, то й була ті „котрреволюційні наголоси“, що потім закидував йому слідчий...

Так само багато чуття вкладував він у вірш, присвячений Україні:

Я полюбив тебе на п'яту,
голодну весну: всю — до дна.
Благословив і путь прокляту,
залиту пурпуром вина.

І гіркоту цієї муку
пили ми з повного відра
ї, мовчка поєднавши руки,
були як брат і як сестра.

Якщо Плужник був людина слабкого здоров'я, то цього аніяк не можна скавати про Драй-Хмару. Це була людина кріска, кремезна, що впевнено могла би плутом рівати ріллю, і потрібні були чотири роки, щоб вломити цю людину, чотири роки десь під Камчаткою, де йому, поетові, вачарованому Шехеревадиними кавкамі, довелося носити важкі брили каміння. Серце не витримало цієї важкої роботи, і в далені від родини, від Україна, яку він так любив, помер він 1939-го року. Ще одна жертва, що пішла на поталу венаситному Мінотаврові. Не було на світі уряду, що захищував себе більшими злочинами, що поставив би собі за мету винищенні найкращих представників інтелігенції тільки тому, що не міг він стерпіт, щоб були люди, які на цілу голову перевищували би загал. Та сіра маса, яку я під час походу зустрів

ва Україні, довела мені, що ця „ураліловка“ дала свої бажані наслідки: такою масою легко було управляти і аробити її слухняними внаряддям влочинницького пляну.

До мене в 1937. році ще не дійшли були страшні вістки про те, що сталося в моїх найближчих товаришах, але пісвідомо я, мабуть, вінав пре це, бо інакше перо само собою ве написало би в „Проклятих роках“:

Брати мої в далекому вигнанні,
що ваших голосів давно не чути...

Якби ж то вам, серця одягши в кригу,
агадати шлях, яким помчався Ігор

якби ж я Озулором для вас міг стати
І вам коня підвісти за рікою!

Якби ж я свистом гасло міг подати,
чекаючи за темною тайгою!

Мені вгадується утопія Джером-Джерома, що малює картину майбутнього комунізму: всі люди врівняні, всіх їх держава має і годувє в певні години, всіх, як чоловіків, так жінок, одягнено в одвострой, прізвища позначувано і намінено числами, на гудзиках вибитими, щоб один не пішався прізвищем Монморансі тоді, коли іншого звуть просто Дюраном; людям, надто дужим фізично, рубають руку або ногу, щоб урівняти в іншими; а якщо людина родилася надто розвумнішою від інших, над головою її робиться певну маніпуляцію ніжмись апаратом, що повбавляє її лишкія розвуму. Страшна утопія, що читається, як кошмар. Але життя дужче від усіх теорій: як його не топчі, а воно знов і знов бує і буяним цвітом рясним. Воно як те вебесне воїнство, що йому аніж раду не могли дати богатирі Ілля Муромець та інші, бо в кочкового розсіченого робилося двоє живих. Воно подолає сіру теорію в її жахливим, не бувалим в історії експериментом, а майбутній історик *sine ira et studio* напише страшну літопис часу, що йому рівного на світі не було.

Н. ЩЕРБИНА

На Кубані

Багато кровавих подій бачила Кубань. Смертельні січі козаків в черкесами, повстання проти московського шамства, якому доброзичлива Катерина II. віддавала найкращі землі.

Але ніколи Кубань не бачила такого страхіття, як у 1933. році, коли грувінорос Сталін - Джугашвілі та його підручні жада Кагановичі створили штучний голод на Україні та на Північному Кавказі, щоб вимордувати українців. Тоді на Кубані в цьому найбагатшому краї, померли від голоду сотні тисяч людей, спустіли найбільші станиці. Про ті жахливі часи недавно розповідала мені козачка Оняся Проконаш із станиці Старокорсунської.

— На нашому кварталі, у вихідному льосі, вовчиця вовчевнят вивела... Ой, страшно тоді було! Бур'яни поросли по вулицях і по дворах, та такі, що й верхівці не видно. Хто вставався живий, боявся вовків та ідичавілих собак.

Колись багатолюдні, багатої, упорядковані, скайні й неселі станиці перетворились на убогі, розорені, варослі бур'яном руїни. Двори розгороженні, хати обвалені. Людину рідко побачиш. На цілій квартал лишалося 2—3 господарі.

Після голоду року 1933. станиці так і валичились аж дотепер відіденнями, соєсточеними, скожими на кладовища. Деякі станиці були власені переселенцями з Росії. До станиці Старокорсунської, наприклад, переселили вахідців із Ставропольщиною. Ці советські „осадники“ вахошили собі кращі господарства й подвір'я. Місцеве населення вони називали „розвулаченням“. Всі посади в колгоспах: голова, секретар, комірник, обліковець, бригадир — належали „переможцям сталінської політики, тим таки ставропільцям“. Тутешні люди стали безправними рабами. За 1941. рік корінні старокорсунці одержали на трудодні лише кукурузу, а ставропільці пшеницю та інші продукти.

— Ми вже не знаємо, що його робити далі, — говорила в червні р. 1949. старокорсунська колгоспниця — ковачка Лукія Зубенко, робимо, робимо, а варобленого немає. Хоч живий у землю ліз. Я шачу шість податків, а сьомий 150 штук яєць за цей рік тоді, як у мене немає жадної курки.

До 1929. року станиці не були такі спустошенні, хоча вже тоді не було колишнього достатку. Однак, ставці вечорами гуля від співів і гучного сміху молоді і дорослих. Але від часу колективізації, особливо по 1933. році й до останнього часу пісень ве чути. Народ придушений, сумний.

Проведення на Кубані т.зв. „ленинсько-сталінської національної політики” показало всю облудність і брехню большевиків. По-аніречому показав тут свої ікла московсько-большевицький імперіялів у ставленні до українців Північного Кавказу.

Як відомо, національний рух серед українців Кубані по світовій війні широко розгорнувся. Він ішов авану, із ставичних мас. У багатьох станицях 1917. року утворилися „Просвіти”, організувалися книгоабірні української література. Одна по одній відиралися українські школи, пра книгарнях видавали друковані на машинках стінні часописи та журнали. Катеринодарська „Просвіта” почала видавати цікавий часопис „Кубанська Зоря”.

Коли до влади прийшли большевики, вони були не в силі відразу придушити український рух. Раніше утворені школи та книгарні продовжували існувати. Рух ширився. Так, з усієї кількості літератури, проданої південнокавказькою філією Державного Видавництва України, в 1925. році 60 відсотків припадало на українські книжки, а в 1928. р. розподілений 90 відсотків літератури українською мовою, а лише 10 відсотків — російською. В цей же рік на Кубані було 192 українських шкіл.

Виникають рясні літературні товариства і гуртки, які вадають рукоописні журнали. З 1927. року в Катеринодарі виходить крайовий український часопис „Червона Газета” в літературною сторінкою.

Появляються десятки молодих письменників. Густою мережею вкривають станиці драмгуртки. Була організована студії бандуристів, хора.

*

Українська культура на Кубані буйно зростала і мала підстави для цього. Але Й розій гальмували щидорособольшевики, а пізніше й вонсім заборонили Й.

Якої машкіри тільки не надягали на себе кловни, від „ленинсько-сталінської національної політики!” Вони домагалися девукраїнізувати школи. У 1925-26. р. на Кубані було 205 українських шкіл, щороку кількість їх вменшувалася.

Проводячи колективізацію, комуністи одночасно боролися проти української культури, оголошуючи українців (особливо вчителів) „куркулями”, яких насилала на північ. Станиця Полтавська була одним з найважливіших осередків українського руху на Кубані. Ще в 1917. року встановили тут українські школи і педагогічний технікум. Не вважаючи на протест населенням большевики під час колективізації закрили Іх.

Після голоду 1933. року, коли людність на Кубані дуже вменшилась, із Москви прийшло розпорядження закрити українські школи й культурні заклади. Українська інтелігенція була кинута до тюрем або розвітріяна. Щоб виправдати свій терор, сталінські кати в НКВД сполучили його в ніби-то викряття на Кубані „контрреволюційними організаціями”, які ніби-то готовили збройне повстання проти советської влади на Кубані.

Народ вінав, хто його ворог. З його глибина ві-ні та й взвреться глуха ненависть до гнобителів. Тому й не дивно, що склали таку пісеньку:

Прийшли кацапи,
Забрали наші школи,
Поїли хліб і сало
Та й ще, кажуть, мало.

(Маріупольська Газета 17. X. 1943).

М. КУРЕНІВЕЦЬ

Літературні й україністичні матеріали по газетах

X.

У листопадових та грудневих числах харківської „Нової України” в році 1942. й січневих в р. 1943. зазначамо статтю Ю. Бойка „Гетьман Петро Дорошенко”, М. Новицького „Ол. Олесь”, Костя Дубняка „Українська ялинка”, Ол. Парадиського „О, селянський любий мій покою” (про Сковороду) та його ж „Українські кобзарі”, репортажі І. Вовка „Золотареве сверо” та Анатоля Гака „Ордань” — це все ще на сторінках тижневника „Нової України”. На сторінках самого щоденника зазначаємо статтю В. Царинника „Пам'яті героїв Баазару” та його ж „Пилип Орлик” й „Останній Кошовий Запорізької Січі, вірш Ол, Коржа „На батьківщині Сковороди”, вірш Верес-

тенченка про облогу Січі туркама р. 1675, статті О. Парадиського „Сковородинський роковини“, „Василь Стефаник“, Олександер Кониський“, „Українські національні святині“ та „Рівно в старому Харкові“, Ю. Шевельова „Душа співає“ — про лірику Ол. Олеся, Антона Карпа „Московський імперіалізм і освіта на Україні“, спогади Івана Коронного про візантийського кобзаря Кучугуру-Кучеренка, О. К. „З колимських спогадів“, Костя Дубняка „Новорічна ніч“ (спомини з року 1915. на Ставропільщині), митрополита Теофіла „З моло щоденника“ (День 27. грудня 1898), В. П. „Колима“, Ол. Олесько „Жид на катедрі“ — про виклади Коряка - Блюмштейна з історії української літератури, В. Дом-ича „Трипільська трагедія“. Крім того слід вказувати статтю В. С-ка „Тернистим шляхом“ — про освіту на Слобідській Україні та Д. Хорунжого „Як русифікували Україну“. З поміж фейлетонів вказуємо рідкісний П. Тернового „На хуторі поблизу Диканьки“. З поміж рецензій та критичних фейлетонів вгадаємо статтю Ю. Б. про нове видання творів Василя Стефаника за ред. Гаморака „Те, що замовчувалося“ — старанно замовчувалися останні оповідання Стефаника, яких радянський читач останніми десятиліттями зовсім не знає. Ю. Бойко на сторінках „Нової України“ докладно розглядає книжку Віктора Андрієвського про Миколу Лисенка, публікацію С. Наріжного „Українська еміграція“, журнал „Дорога“.

У давніших числах цього часопису вказуємо спогади Василя Дубровського з сибірських власань („Типи Бамлагу“, 16, 19. та 22 травня м. р., „Побут в таборах ГПУ“, 28. травня й 31. червня м. р., а ще раніше — „На червоній каторії. В етапі“, 28. грудня 1941, та „Урульга“ 30. грудня 1941; рецензію Іллі Глухівця „Невиміруша сила“ — на збірку поезій М. Пронченка „Кобза“ (В-во „Дзвін“ у Кривому Розі, 1941), 30. травня 1942, та вірші Вас. Борового „На ріднім полі“, 21. червня м. р.

„Васильківські Вісти“ в 9. квітня м. р. містять нарис М. Волянського „Дзвона“, 21. травня містять поважну статтю Степановича про вагу охорони старовини в численними працями в васильківських окolinaх, 9. серпня містять довшу статтю-рецензію М. Ситника про збірку поезій П. Карпенка - Криниці „Гримлять дороги“, 22. жовтня довшу оригінальну статтю К. Шамовського „З нотаток про українську мову“ та проф. Р. Бжеського „Жертва большевизму — Микола Квальовий“. 8. листопаду 1942. цей часопис містить репортаж М. Кіса „Біля круч Дніпрових“ — про село Стайки, а 26. листопаду статтю В. Коломацького про визначного українського романіста XIX століття Івана Нечуя-Левицького. У новорічній числі цього часопису вказано дотепені фейлетони М. Волянського „Ніч під новий рік. (З невидомих оповідань пасічника Панька Рудого)“.

В осінніх числах „Маріупольської Газети“ вказано кілька уривків з споминів Миколи Стасюка з доби 1917. року та пізніших років большевицьких власань, вірш Володимира Еммева, оповідання Антоніо Каріо й ін.

На сторінках „Відбудови“ (Костянтинівка коло Юзівки у Донбасі) 20. жовтня 1942. вказано під гаслом „Переглядаємо літературну спадщину“ оригінальну статтю І. Вернигорського про Гулака - Артемовського, а 31. жовтня його ж статтю про Котляревського, в якій подано цікаві спостереження щодо моменту національного протесту, протесту проти москалів на сторінках невимірушої „Енейди“, яку занадто часто уважали твором мало поважним. Крім того на сторінках цього часопису вказано цікаві й спостережливі нариси В. Земляка, Корсакова, дуже грунтovні театральні рецензії Л. Гана, статті І. Контракова про Глібова - байкаря (28. листопада) та про поета-вигнанця Грабовського (10. грудня м. р.).

У січневих числах „Львівської Газети“ вказано докладний життєпис-некролог Северина Паньківського, вчителя українських театрів перед р. 1920, що вмер недавно у Львові, посмертну вгадику по генералові В. Кущеві (Мих. Садовського), докладний перебіг життя Альфрена Будзиновського (В. Лев.), цікаву джерельну статтю Михайла Соневицького про недрукованій досі переклад-переспів Івана Франка в Люкреція Кара п. н. „Зараза в Атенах“, докладний життєпис † о. Йосифа Застирця (написав о. Роман Лукань) довшу археологічну статтю Микити Думки „Неври — наші предки“, довші але не дуже виравні статті В. М. Л. про поетів українського символізму та футуризму, посмертну статтю Микола Голубця „Міський архів Львова“, довідку о. Р. Луканя „Йорданські торжества у Львові у XVIII. ст.“, В. Амброзієвича „Антін Дольницький“ — в нагодя 90 річчя старшого сучасника Франка, редактора візантийського в історії літератури львівського студентського журналу „Друг“ (1874—1877) І голови колишнього „Академічного Кружка“, статтю Ос. Гаврилюка „Маркіян Шашкевич — автор чутавки“ (який за життя ініціатор українського літературного відродження в Галичині не довелось побачити світла денного) й невеличку але цікаву нотатку про церковне й культурне життя в селах Теребовельщини в половині XVIII. ст. на основі ще не друкованої тогочасної вишковської візитациї.

Хроніка

— У Чернігові вийшла збірка „вибраних етюдів“ Івана Чигиряна (Курача) п. н. „На ровдоріжжі“. (Ст. 52, в портретом автора).

— У Слав'янську вийшла „Читанка для 3 кл. нар. школи“, складена групою педагогів при місцевому відділі освіти. Читанка мав 172 ст.

— В Охтирці було видано І. П. частину німецько-українського романника, збірник вправ з ортографії та читанку „Рідне Слово“ для II-III-IV. клас нар. шк.

— У в-ві книгарні Бориса Тищенка (Вілень) вийшла коротенька географія України А. В. п. н. „Наш рідний край“ (ст. 48).

— У Холмі вийшло друком новорічне послання Архієпископа Іларіона п. н. „Бережімо все своє рідне“ (ст. 24).

— Укр. В-во (Краків—Львів) видало повість Володимира Бірчака „Каріера“ та оповідання В. Гірного „Що діялось в селі Молодівці“.

— Укр. Видавництво (Краків—Львів) проголосило літературний конкурс на твори дитячої літератури для дітей дошкільного віку та для дітей шкільного віку.

— Українське В-во (Краків—Львів) видало оповідання Олекси Слісаренка „Без компасу“ (Стор. 96).

— Накладом Українського В-ва вийшов Календар на 1943. рік п. н. „Запород“ (208 ст.)

— У цьому самому видавництві вийшла „Рахунки для II. класи вародних школ“.

— Вийшли лютневі аштаки львівських журналів: „Наші Дні“, „Дорога“, „Малі Друї“.

— Укр. В-во (Краків) випустило новим виданням Історичні оповідання Антона Лотоцького п. н. „Княжа Слава“.

— У В-ві Отто Гаррасовіц (Лійпциг) вийшла праця проф. Едуарда Вінтера „Wuganz und Rom im Kampf um die Ukraine“ (955—1939) (стор. 227), що доказує переглядає історію боротьби волинів Сходу і Заходом (Вівантії та Риму) на Україні протягом мало не цілого тисячоліття.

— Дня 1. березня в Літ.-мист. Клубі у Львові відбувся дискусійний вечір про театр „Веселій Львів“ та клубову сцену Спілки праці українських акторів.

— 17. лютого відбувся в Літ.-мист. Клубі у Львові творчий вечір Спілки праці українських обравотворчих мистців. Були вачитані реферати В. Дядюню-

ка про розвиток українського мистецтва за останні 25. літ та пані Федорович-Малицької про національне мистецтво. Потім жюрі оголосило своє рішення щодо нагород мистцям. У малярстві нагороди дісталі за порядком Михайло Дмитренко за образ „Дівчата в Заліщиках“, Мих. Мороз („Присмір“) та Мик. Азовський („Жнива“). З рівною нагородою дісталі Микола Мухин („Чумак“) та Ант. Павловсь („Материнство“), М. Ношицька („Колядники“). За малярство декоративне стилістичне дісталі нагороди Едуард Коцак („Ярмарок“), Л. Перфецький („Козаки під Трапезунтом“), Мик. Бутович за мотиви в українській демонології її побуту та Галина Мазела за ілюстрації до українських казок.

— Дня 2. березня в Літ.-мист. Клубі у Львові відбувся творчий вечір молодої авторки Слави Ласовської.

— У Львові на початку березня відбулися кількаденні наради у справі професійних театрів у Ген. Губернії. На нараді було 43 представників театрів.

— На сходинах Лісовиців 25. лютого у Львові відбулася доповідь проф. Бориса Іваницького „Лісівництво в Україні“.

— Ред. Конрад виголосив 23. лютого у Львові на сходинах українських журналістів реферат про сучасну українську пресу.

— В Літературно-мистецькому Клубі у Львові відбувся 25. лютого реферат магістра Омеляна Пріцака на тему: „Переломові моменти в історії України“.

— У цьому самому клубі дня 28. лютого др. Ростислав Біндк читав реферат на тему „Крвна українська література“.

— У в-ві О. Гаррасовіц (Лійпциг) вийшов „Українсько-німецький словник“ Зенона Кунделі та Ярослава Рудницького спрощений в доруки Українського Наукового Інституту в Берліні при співпраці Карла Г. Маара. Слівник обіймає до 1500 сторінок.

— 28. лютого в рамках філії УНО в Праві відбулася академія пам'яті Миколи Чирського († 1942). Реферат про поетичну та драматичну творчість поета прочитав проф. Л. Білецький, а уривки з 2-ої дії „П'янного рейду“ відчитали Марина Антоновичівна та Людмила Макаренківна.

— 1. березня у Львові в Літ.-мист. Клубі Юрій Косач прочитав свій новий драматичний етюд „Відступ“ в доби по Полтавській баталії року 1709.

Вже появилась і продається книжка

HANDBUCH DER UKRAINE

опрацьована з доруки Українського Наукового Інституту проф. Др. І. Мірчуком при співпраці д-ра В. Кубіловича, д-ра З. Кузелі, д-ра Яр. Рудницького, д-ра М. Антоновича, В. Садовського та інж. Р. Димінського.

Ціна опрашеного прам. — 10—RM,
брошур. 8—RM, + пересилка
1—RM.

Замовляти:

«PROVOJEM», Praha XIV.-65.,
pošt. schr. 3.

НОВИНА!

УВАГА!

Вже вийшла у В-ві «ПРОВОЕМ»
у Празі книжка

Дол. д-ра Я. РУДНИЦЬКОГО

„Як говорити по літературному?”

Приклади, правопис, граматика,
вzirці мови і т. п.

Негайно пошилайте замовлення
на адресу:

«Provojem», Prag XIV.-65, Fach 3.

Ціна з пересилкою 2—RM.

Авторський гонорар із цієї книжки
призначений на допомогу Українському Студенству.

Чи Ви вже маєте

KOROTKU GRAMATIKU
NIMECZKOJ MOVI

в опрацюванні
ГАННИ НАКОНЕЧНОЇ.

Граматика подає всі правила
німецької мови і є необхідною
для кожного українця, що
вчитися по німецьки.

Книга має 78 стор. великого
формату.

Ціна 1.20 RM (з пересилкою
1.30 RM).

Замовлення слати на адресу:

«PROVOJEM», Praha XIV.-65.,
pošt. schr. 3.

МИНУЛЕ ПРОМОВЛЯЄ...

Несмертельна героїчна традиція
Української Нації яскраво
стас перед нами, коли читаємо

ЗОЛОТЕ СЛОВО,

збір думок, історичних оглядів,
похвальних слів та універсалів
наших великих предків Княжої
та Козацької доби.

Книга містить уривки з Київського та
Галицько-Волинського літописів,
«Слова о полку Ігоревім», козацьких
літописів та інші пам'яток нашого
минулого.

ЦІНА 2—RM, (з перес. 2.30 RM).

Замовляти:

«Provojem», Prag XIV.-65, Fach 3.

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті від всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно З РМ. В цій сумі є і за „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижненник, часопис технічного знання.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецства й літератури. Місячник. Чвертьрічно З РМ.
- V. „КНИГОЗВІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошюри на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошюри в технічного знання.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки в церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети велетнів України, трибува, листівки, гасла, віденяки, тощо.

Гроші власні відправте виключно нашими чеками: Число конта Поштової Шадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitelňa v Bratislavě č. 5835 Časopis „Naštup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.